

ДОНИШГОҶИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

Бо ҳуқуқи дастнавис

ВБД:809.155.0 (81.2 Тоҷ. С. 28)

ШАФОАТИ САНГИҲМАД

**СЕМАНТИКАИ ВОҲИДҶОИ ЛУҒАВӢ (БАР
МАБНОИ ОСОРИ ҲОҚОНИИ ШЕРВОНИ)**

АВТОРЕФЕРАТИ

**диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади
илмҳои филологӣ аз рӯи ихтисоси 6.2.2. Назарияи
забон**

ДУШАНБЕ – 2026

Диссертатсия дар кафедраи таърихи забон ва типологияи факултети филологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон иҷро шудааст.

Роҳбари илмӣ: Гулназарзода Жило Бурӣ – доктори илмҳои филологӣ, профессор, ректори Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Муқарризони расмӣ: Раҳмон Наргис Шариф – доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забонҳои хориҷии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Амлоев Аминҷон Ятимович – номзоди илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забони тоҷикии Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон

Муассисаи пешбар: Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Ҳимояи диссертатсия санаи 04-уми июли соли 2026, соати 10:00 дар ҷаласаи шурои диссертатсионӣи 6D.KOA-117 назди Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода (нишонӣ: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев 17/6, маҷлисгоҳи шурои олимон; e-mail: havas3001@mail.ru; тел.: (+992) 882-89-17-17) баргузор мегардад.

Бо диссертатсия дар китобхонаи илмӣи Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода ва тавассути сомонаи www.dbz.tj шинос шудан мумкин аст.

Автореферат санаи «___» _____ соли 2026 тавзеъ шудааст.

Котиби илмӣ
шурои диссертатсионӣ,
доктори илмҳои филологӣ,
дотсент

Соҳибназарзода Ҳ.Т.

Муқаддима

Диссертатсия ба таҳқиқи семантикаи воҳидҳои луғавӣ дар осори Хоқонии Шервонӣ бахшида шудааст.

Мубрамий мавзуи таҳқиқ. Забони тоҷикӣ таърихи зиёда аз шашҳазорсола дошта, осори хаттии боқимондаи ин забон гувоҳи аз қадимӣ будани он аст. Тадқиқи баррасии роҳҳои ташаккул ва тақомули забон ба мо имконият фароҳам меоварад, ки хидмати шоирону нависандагон ва донишмандони оламшумулро дар инкишофи пешрафти ин забон муайян карда тавонем. Аз ин сабаб, назар андохтан ба ашъори адибони классик ва баррасии осори пурғановати онҳо дар соҳаи илми забоншиносӣ аҳаммияти бузург дорад, махсусан, мавриди омӯзиш қарор додани хусусиятҳои луғавии ашъори боқимондаи онҳо ниҳоят муҳим ҳисобида мешавад. Мукамалшавии таркиби луғавии ҳар як забон дар марҳилаи гузариши таърихӣ ба даст меояд ва ба ҳаёти иқтисодию иҷтимоӣ, маданияу фарҳангӣ илмию адабии соҳибони худ алоқаи ногусастанӣ дорад.

Мавриди омӯзиш қарор додани паҳлуҳои гуногуни ашъори шоирону нависандагони классик барои мондагории забон дар саҳифаҳои таърихи башар ҳамчун забони расмии давлатӣ, коргузори, муошират ва илму адабиёт мусоидат менамояд. Дар баробари маълумотҳои таърихӣ бадастомада метавонем масъалаҳои муҳими забон, аз ҷумла, ҳолати имрӯзаи онро дар муқоиса бо марҳилаҳои гуногун муайян карда бошем. Вобаста ба ин, академик Б. Ғафуров дар китоби “Тоҷикон” чунин андешабаёнӣ намудааст: “Асри X ва асрҳои минбаъда аз давраҳои нашъунамои адабиёти классикии тоҷику форс ҳисоб меёбанд. Инкишофи адабиёти классикии тоҷику форс аз даврае, ки Рӯдакӣ, Фирдасӣ ва ҳамзамонҳои онҳо асарҳои пурқимати бадеиашонро бо забони тоҷикӣ эҷод кардаанд сар мешавад” [4, с. 424].

Мувофиқи ақидаҳои забоншинос М.Н. Қосимова “ҳаёти сиёсию иҷтимоӣ, моддӣ ва таърихӣ ҳар як халқияту миллат ба ташаккулу густариши забони адабӣ ва тағйирот дар таркиби луғавии он таъсири бузург мегузорад. Аз ин рӯ, омӯзиш ва таҳлилу таҳқиқи забони адабӣ барои равшан сохтани хусусиятҳои луғавию грамматикӣ ва услубии забони адабии асрҳои гуногун ниҳоят муҳим аст. Ба инкишофи забони адабӣ омилҳои чамъиятиву таърихӣ, ба мисли пайдоиши ҳат, адабиёт, сиёсат, ҳунармандӣ, савдо, муносибатҳои байни ҳамсоҳро, таърихи халқ таъсири басо бузург мерасонанд, яъне инкишофу густариши забони адабӣ бо ҷомеа ва таърихи халқ робитаи мустаҳкамун ногустастанӣ дорад” [11, с. 3].

“Таркиби луғавии забони тоҷикӣ бо таърихи халқи тоҷик ба тарзу шароити зиндагии вай алоқаи мустаҳкам дорад. Метавон гуфт, ки дар ташаккул ва таҳаввули фарҳангу тамаддуни ҳар як халқу миллат рӯкни муҳимтарину асоситарин забон аст ва ҳар чи инсон аз таърихи худ сабт кардааст, танҳо тавассути забон сурат гирифтааст” [15, с. 5].

Дар давраву марҳилаҳои гуногуни таърихи инкишофи забон луғатнигорон, таърихнигорон, файласуфон, адибону шоирон, умуман, донишмандон бо асару осори хеш дар тақомул, рушд, вусъат, тағйирёбӣ, дигаргуншавӣ ва омӯзишу баррасии забон саҳми худро мегузоранд. Ба сифати манбаву маводди омӯзиш, таҳқиқу таҳлили таърихи забони адабӣ муҳаққиқон ҳамаи осори ҳатти бадеӣ (назму наср), илмӣ, мукотибот, коргузори ва амсоли инҳоро истифода мекунанд.

Маҳорати эҷодии ҳар як адибро аз рӯйи забондонии ӯ муайян кардан мумкин аст. Аз ин рӯ, вақте ба эҷодиёти ин ё он намояндаи адабиёт баҳо доданӣ мешавем, пеш аз ҳама, дар бораи забон ва услуби баёни ӯ бояд суҳан ронем. Ба таҳлилу омӯзиши таркиби луғавӣ

ва услубиёти забон дар гузашта луғатнигорону тазкиранависон иқдом намуда, паҳлуҳои гуногуни осори шоиронро мавриди таҳқиқи баррасӣ қарор дода буданд. Ҳамчунин, мероси гаронбаҳои адабиёти гузаштаи мо дар чанд садсолаи охир диққати шарқшиносони русу аврупоиро ба худ ҷалб карда бошад ҳам, вале онҳо бештар ба паҳлуҳои адабию бадеии он тавачҷуҳи хосса зоҳир намуда, хусусиятҳои луғавию забониашро камтар омӯхтаанд.

“Забони адабӣ забонест, ки аз тарафи мардум эътироф гаштааст, барои тамоми ҷомеа умумӣ аст, суфта шудаасту сайқал ёфтааст” [12, с. 3].

Тасмим гирифтаем, ки таҳқиқоти илмии хешро доир ба семантикаи воҳидҳои луғавӣ бар мабной осори Ҳоқонии Шервонӣ ба роҳ монда бошем. Маълум аст, ки барои равшан сохтани баъзе паҳлуҳои унсурҳои луғавию мабной баррасӣ кардани осори манзуми забони пурғановатамон хеле муҳим мебошад. Андешаҳои забоншинос М.Н. Қосимова вобаста ба ин чунин аст: “Маводи аз осори хаттӣ гирдовардашуда ҳамон вақт ҳолати забони адабии давраи муайянро инъикос карда метавонад, ки он аз нуқтаи назари илмӣ ҳамчун забони адабӣ омехта ва маънидод карда шавад. Барои омехтан, таҳлилу тадқиқи забони адабӣ ва характеристикаи он номбар кардани фактҳои забонии ба давраи муайян хос (ба мисли системаи овозҳо, луғат, шаклҳои грамматикӣ, воситаҳои алоқии синтаксисӣ, воҳидҳои синтаксисӣ ва амсоли ин) кифоя нест, балки лозим аст, ки муносибати ин гуна фактҳои забон нисбат ба забони гуфтугӯии давраи тадқиқшаванда ва нисбат ба равияҳои гуногуни китобӣ ва услубии он нишон дода шавад. Дар хотир нигоҳ бояд дошт, ки калимаву ибора, шаклу конструкияҳои грамматикии забони адабӣ дар забони зиндаи гуфтугӯӣ низ иштирок мекунанд ва онҳо бевосита аз забони зинда гирифта шудаанд; калимаву

ибора, таркибу таъбирҳо, конструкцияҳое низ мавхуданд, ки онҳо фақат хоси забони адабии китобианд. Аз ин сабаб забони гуфтугӯӣ ва адабӣ аз ҳам фарқ мекунанд” [11, с. 7].

Аз ин рӯ, бори нахуст вижагиҳои маъноӣ воҳидҳои луғавӣ бар маъноӣ ашъори Ҳоқонии Шервонӣ мавриди омӯзишу пажӯҳиш қарор гирифтааст ва вобаста ба равиши таҳқиқ хусусияти маъноӣ воҳидҳои луғавӣ, тарзи корбурди онҳо ба василаи осори Ҳоқонӣ дар марҳилаи муайяни инкишофи забони тоҷикӣ то андозае ошкор ва муайян мегардад, ки дар таърихи забони адабӣ муҳим аст.

Осори манзуми боқимондаи Ҳоқонии Шервонӣ, ки як куллии калонро дар бар мегирад, аз қобилияти бузурги ӯ дар эҷоди назм гувоҳӣ медиҳад. Шоир санъати суҳанварии замонашро ба мартабаи баланд расонидааст.

Осори ӯ аз қасида, ғазал, тарҷеъбанд, қитъа, маснавӣ, рубой, таркиббанд ва ғайра иборат мебошад.

Ҳоқонӣ шоири қасидасаро ба шумор меравад. Ӯ дар қасидаҳояш амиру амалдорон, бузургони замон, ҳаракати қорвонҳо, манзараҳои аҷоибӣ табиат, шаби саҳро, танқиди замон ва аҳли тақводор, шикоят аз нохушии рӯзгор, марги зану фарзандон, хешовандон ва амсоли инҳоро мадҳу ситоиш ва сугворӣ кардааст.

Б. Шарифзода ҳангоми таҳлили асари “Ҳоқонӣ ва нақди шеър” чунин ақидабаёнӣ кардааст: “Фикри неруманд ва қариҳои тавоноӣ шоир бо овардани маъниҳои борику таъбироти дақику чолиб баёни ӯро аз дигар ҳаммаслақонаш фарқ месозад. Ҳамин қудрати табиӣ буд, ки ӯ мазмун ва маъниҳои мухталифро ба риштаи назм дароварда ва бо тавоноии комиле дар кулли анвои суҳан ворид гардид” [1, с. 33].

Девони ғазалии шоир иборат аз 17 ҳазор байт мебошад ва қариб 290 қитъа, 330 ғазал, зиёда аз 300 рубой, 106 қасидаи калон, 110 қасидаи хурд ва 540 байти

арабиро доро мебошад. Дар навишти ин кор вобаста ба имконоти худ тавонистем аз қасида, ғазал ва рубоиёти шоир мавриди истифода қарор диҳем.

Дарачаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Омӯзиши семантикаи воҳидҳои луғавӣ барои муайян ва мушаххас намудани вижагиҳои назариявӣ ва амалии забоншиносӣ ва маъношиносӣ мавқеи меҳварӣ дорад, зеро воҳидҳои луғавӣ ҳамчун унсурҳои маънодори забон дар баррасии хусусияти маъноӣ дар маъношиносии лингвистӣ маводди беминнат ва асосӣ дар марҳилаву зинаҳои маъношиносии луғавӣ маҳсуб меёбанд.

Дар ин замина муҳаққиқону донишмандон вобаста ба ин мавзӯ фикру андешаҳои худро дар мақолаву монографияҳо чун М.Н. Қосимова, Ҳ. Мачидов, Д. Хоҷаев, З. Мухторов, М. Саломӣ, Ж. Гулназарзода, И.М. Кобозева, М.А. Кронгауз, М.Л. Василев, Арнолд ва дигарон баён намудаанд. Ҳамчунин, хусусияти забони осори ин ё он намоёнҳои асри XII адабиёти классикимон мавриди таҳқиқи донишмандони дохиливу хориҷӣ қарор гирифтаанд. Зимни пажӯҳиш ба мо маълум гардид, ки роҷеъ ба забони осори адибони асри XII якҷанд рисолаҳои илмӣ дар самти адабиётшиносӣ забоншиносӣ таҳия гардидааст ва он рисолаҳо доир ба ин ё он ҷиҳати забони осори адибони ин давра мансубанд. Дар ин нигоштаҳои муҳаққиқон забони осори насрию назми намоёнҳои асри XII, бахусус, Ҳоқонии бузург мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтаанд. Дар замони муосир роҷеъ ба масъалаҳои луғавию услубии осори даврони классикии тоҷик аз ҷониби муҳаққиқон чун М.Н. Қосимова, О.Ҳ. Қосимов, З. Мухторов, Қ. Мухторӣ, С. Ҳалимов, Ш. Каримов, А. Абдуқодиров, А. Давронов, С. Ҳалимова, Ш. Кабиров, М. Саломов, М. Чумбаев, Ш. Исматулло ва дигарон таҳқиқотҳои арзишманде рӯйи чоп омада, аксари онҳо бештар ба ҷанбаи луғавию маъноии вожаҳои он ҷангом истифодашуда, бахшида шудаанд.

Бори нахуст дар забоншиносии тоҷик солҳои 50-уми асри XX Носирҷон Маъсумӣ забон ва услуби повести “Марги судхӯр”-и С. Айниро мавриди пажӯҳиш қарор дода, монографияи хешро бо номи “Очеркҳо доир ба инкишофи забони адабии тоҷик” соли 1959 рӯйи чоп овард. Баъдан таҳқиқи забони назм ва наср дар забоншиносии тоҷик аз солҳои 60-70-уми асри XX оғоз гардид. Р. Ғаффоров “Забон ва услуби Раҳим Ҷалил” [1966], Б. Камолитдинов “Забон ва услуби Ҳаким Карим” [1967], М. Муҳаммадиев “Очеркҳо оид ба лексикаи забони адабии тоҷик” [1968], “Баъзе хусусиятҳои лексикаи Шохнома”, Ш. Каримов «Семантикаи воҳидҳои луғавии ғазалиёти Ҳофиз» [1993], С. Сабзаев “Забону услуби шоирони маорифпарвар” [1998], “Забон ва сабки баёни Мавлоно Ҷалолитдини Балхӣ” [2014], Ш. Буриев “Синонимҳои лексикӣ дар “Маснавии маънавӣ”-и Ҷалолитдини Румӣ” [2002], М.Н. Қосимова “Таърихи забони тоҷикӣ” [2003], Ширинбонуи Исмаилов “Баъзе хусусиятҳои лексикӣ-семантикаи ғазалиёти Камолӣ Хучандӣ” [2007], Г. Маҳкамова “Антонимҳо дар назми Лоик Шералӣ” [2009], Ф. Шарифова “Хусусиятҳои вожагонии “Кашфул-Маҳҷуб”-и Ҳучвирӣ” [2011], С. Ҳалимова “Вожаҳои пешаварӣ дар осори Сайиди Насафӣ” [2013], У.Қ Саъдуллоев. “Хусусиятҳои луғавӣ ва маъноии “Футувватномаи султони”-и Ҳусайн Воизи Кошифӣ” [2013], А. Абдуқодиров “Забон ва услуби назми Мирзо Турсунзода”, Ҳ. Дӯстов “Воҳидҳои фразеологии ташбеҳӣ дар забони тоҷикӣ” [2015], М. Саломов “Вижагиҳои забонии ғазалиёти шоирони асри XII”-ро [2018], М. Олимҷонов “Хусусиятҳои сохториву маъноии калимаҳои мураккаб дар назми Бедил” [2022], Д. Сатторова “Забон ва услуби ҳикояҳои А. Дехотӣ” [2024], мавриди пажӯҳиш қарор додаанд.

Нахустин маълумот доир ба мақоми шоирӣ ва

сабки хоси Хоқониро дар “Лубоб-ул-албоб”-и Муҳаммад Авфӣ Бухорой вохӯрдан мумкин аст. Муҳаммад Авфӣ дар бораи хунари эҷодиёти шоир ва хусусиятҳои услуби хоси ӯ изҳори ақида карда, чунин менигорад: “Хоқонӣ вилояти баён буд муншии каламоти Ҳассон буд ҷамоате бар онанд, ки шеваи суҳан бар Хоқонӣ хатм шудааст ва баъд аз ӯ кас бар минволи суҳан чунин насих назм набофта”. Ҳамчунин, таъкираниависони дигар, аз ҷумла, Лутфалибеги Озар дар “Оташкада”, Муҳаммад Алиӣ Табретӣ дар “Райҳонат-ул-адаб” ва Ризоқулихони Ҳидоят дар “Маҷмаъ-ул-фусаҳо” роҷеъ ба сабку баёни шоир мулоҳиза ронда ӯро шоири соҳибсабк муаррифӣ кардаанд.

Аз садаи XIX таваҷҷуҳи ховаршиносон нисбат ба осори ин суҳанвари бузург равона гардида буд. Дар ин замина, мақолаву рисолаҳои Н.В. Хаников, В. Минорский, аз олимони муосир Е. Бертелс, Алиӣ Абдуррасулӣ, Бадеуззамони Фурӯзонфар, Забехуллоӣ Сафо, Муҳаммад Муин, Абулхусайни Зарринқӯб, Боймурод Шарифзода ва дигар донишмандон ба таъб расидаанд.

Робитаи таҳқиқ бо барномаҳо (лоихаҳо) ва ё мавзӯҳои илмӣ. Таҳқиқоти диссертсионӣ ба самтҳои афзалиятноки таҳқиқоти илмӣ ва илмию техникӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26.09.2020, №503) ва Барномаи рушди забони давлатӣ барои солҳои 2020-2030 (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28.11.2020, №647) иртибот дошта, натиҷаҳо ва хулосаҳои таҳқиқоти илмӣ дар таҳия ва тақмили барномаҳои таълимӣ нақши муҳим бозида метавонанд. Мавзуи қори диссертсионӣ яке аз фаслҳои қорҳои илмӣ-таҳқиқии кафедраи назария ва амалияи забоншиносии факултети филология ва рӯноманигории Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи

Сотим Улуғзодаро ташкил дода, дар асоси ин нақша марҳила ба марҳила иҷро шудааст.

Тавсифи умумии таҳқиқ

Мақсади таҳқиқ. Мақсади асосии таҳқиқот дар диссертатсия таҳқиқ намудани семантикаи воҳидҳои луғавӣ бар мабноси осори Ҳоқонии Шервонӣ ба ҳисоб меравад. Ин диссертатсия баррасии пурраи семантикаи воҳидҳои луғавӣ дар қабатҳои маъноӣ-луғавии муродифот, мутазодҳо, омонимҳо, сермаъноӣ доираи истифодаи таркиби луғавӣ ва, ҳамзамон, таснифоти вожаҳои хулқу атвор, вақту замон, вожаҳои ҳешу таборӣ, шуғлу мансаб ва касбу кор, номи ҷонварон, ҷой ва тарзи истифодаи онҳо дар намунаи осори Ҳоқониро дар бар мегирад, ки дар доираи як рисолаи илмӣ мавриди таҳқиқ қарор додем.

Вазифаҳои таҳқиқ. Вазифаҳои асосии таҳқиқоти илмӣ ин диссертатсия омӯзишу баррасии роҳҳои инкишофи маъноии вожаҳо ва вижагиҳои луғавию маъноии онҳо дар осори Ҳоқониро ташкил медиҳад, ки муҳимтарин аз инҳо иборатанд:

- баррасии таърих ва ташаккули рушди маъношиносӣ;
- баррасии ақидаҳои забоншиносон доир ба шарҳи маъноӣ луғавӣ;
- муайян кардани хусусияти навҳои маъноӣ луғавӣ;
- таҳлили ифодаи таносуби маъно дар маъно;
- таҳлилу таҳқиқи воҳидҳои луғавӣ-маъноӣ дар намунаи ашъори Ҳоқонии Шервонӣ;
- дар низоми луғатшиносӣ ва маъношиносӣ баррасии вижагиҳои осори шоир ва роҳҳои истифодаи воҳидҳои забон дар ашъори шоир;
- муайян кардани мансубияти вожаҳои муродифӣ аз нигоҳи баромад;
- муайян кардани вижагиҳои мутазодҳо дар намунаи ашъори Ҳоқонии Шервонӣ;
- таҳқиқи хусусиятҳои луғавию услубии омонимҳо дар

ашъори шоир;

– мавқеи вожаҳои сермаъно дар ашъори Хоқонӣ ва дараҷаи истеъмоли онҳо;

– таснифоти маъноии вожаҳо, аз ҷумла;

– нақш ва мавқеи калимаҳои хулқу атвор дар намунаи осори шоир;

– нишон додани вижагиҳои маъноии вожаҳои ифодакунандаи вақту замон;

– мавқеъ ва тарзи корбурди вожаҳои шуғлу мансаб дар ашъори Хоқонӣ;

– вожаҳои хешовандӣ дар ашъори Хоқонӣ;

– дар намунаи забони ашъори Хоқонии Шервонӣ нишон додани раванди инкишофи семантикаи воҳидҳои луғавӣ.

Объекти таҳқиқ. Объекти таҳқиқро ашъори мунтахаби Хоқонии Шервонӣ ташкил медиҳад.

Предмети таҳқиқ. Омӯзиш ва баррасии семантикаи воҳидҳои луғавӣ бар маъноии осори Хоқонии Шервонӣ мавзуи таҳқиқоти мазкурро дар бар мегирад.

Асосҳои назариявии таҳқиқ. Маъно дар низоми воҳидҳои луғавӣ дар забоншиносӣ мавқеи меҳварӣ дорад. Баррасӣ намудани вижагиҳои маъноӣ дар маъношиносии луғавӣ низоми семантикаи воҳидҳои луғавиро муайян ва мушаххас месозад. Дуруст аст, ки хусусиятҳои луғавӣ ва маъноии ашъори Хоқонӣ аз ҷониби муҳаққиқони мо мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор гирифтаанд, лекин бори аввал аст, ки баъзе хусусиятҳои луғавӣ-маъноии ашъори Хоқонӣ омӯзишу таҳлил мегардад ва тавассути муайян кардани хусусиятҳои луғавӣ-маъноии осори шоир баъзе вижагиҳои таркиби луғавии забони адабии асри XII тоҷик муайян мешавад. Ҷамзамон, саҳми адиб Хоқонии Шервонӣ дар густариши забони адабии тоҷик нишон дода шудааст. Асосҳои назарии таҳқиқот тақя ба осори донишмандони ватанӣ роҷеъ ба забон аст. Ҷангоми таълифи рисола ба

асарҳои забоншиносони тоҷик М.Н Қосимова, Б. Камолиддинов, Ш. Кабилов, Ҳ. Маҷидов, Ҳ. Талбакова, Д. Хоҷаев, Х. Ҳусейнов, С. Сабзаев, М. Норматов, Ш. Ҳайтова, Ф. Шарифова, М. Ҷумъаев, М. Муҳаммадиев, Д. Фозилов, Қ. Мухторӣ, М. Солеҳов, М. Саломиён, Ж. Гулназарзода, Ҳ. Дӯстзода, У. Саъдуллоев таъя кардем. Ҳамчунин, дар рафти таҳлилу баррасӣ ва шарҳи маъноӣ вожаҳо, аз як қатор фарҳангу луғатҳо, аз қабилӣ “Фарҳанги забони тоҷикӣ”, “Фарҳанги осори Ҷомӣ”-и Амон Нуров, “Фарҳанги форсӣ”-и Муҳаммад Муин, “Фарҳанги форсӣ”-и Амид, “Фарҳанги форсӣ ба паҳлавӣ”-и Баҳром Фараҳвахшӣ, “Ғиёс-ул-луғот” ва “Бурҳони қотеъ” истифода намудем.

Навгонии илмӣ таҳқиқ. Дар диссертатсия нахустин бор семантикаи воҳидҳои луғавӣ бар маъноӣ осори Ҳоқонӣ Шервонӣ мавриди таҳқиқ қарор мегирад ва ҳангоми таҳқиқи масъалаҳои марбут ба забоншиносӣ, луғатшиносӣ, маъношиносӣ, ҷудо намудани гурӯҳҳои маъноӣ калимаҳо, мавриди истифодаи онҳо ба муҳаққиқон кумак расонида метавонад.

Ҳамчунин, ҳангоми омӯзиш ба хусусиятҳои луғавӣ мазкур таваҷҷуҳ зоҳир намудем:

1. Нахустин бор категорияҳои маъноӣ вожаҳо, аз қабилӣ муродифот, мутаҷоз, омонимҳо, вожаҳои сермаъно дар намунаи ашъори Ҳоқонӣ Шервонӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтанд.

2. Аввалин маротиба таркиби луғавӣ дар намунаи осори шоир аз нигоҳи мавзӯот (калимаҳои ифодакунандаи ҳуҷу атвор, вақту замон, муносибатҳои ҳешутаборӣ, узвҳои бадан, шуғлу мансаб, ҷонварон) омӯхта шудаанд.

3. Бори аввал доираи корбурди калимаҳо вобаста ба хусусияти иҷтимоӣ бар маъноӣ ашъори Хоқонӣ таҳқиқ карда шуд.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Зимни таҳлил собит гардид, ки семантика ҳамчун як илми забоншиносӣ дар асрҳои XIX-XX пайдо шуда, хусусиятҳои маъноӣ луғавӣ, шарҳи маъноӣ луғавии калима ва навъҳои он аз ҷониби забоншиносони ватаниву хориҷӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Дар ин замина, навъҳои маъноӣ луғавии калимаро ба ду гурӯҳ, маъноӣ озоди луғавӣ ва маъноӣ вобастаи фразеологӣ ва ё маъноӣ устувори калима ҷудо карда, мавриди таҳқиқ қарор додем.

2. Ҳангоми баррасии категорияҳои маъноӣ вожаҳо дар намунаи ашъори Хоқонӣ маълум гардид, ки муродифот, мутаозодҳо, омонимҳо ва калимаҳои сермаъно хеле фаровон истифода гардида, дар рушди забони тоҷикӣ то андозае замина гузоштаанд.

3. Дар намунаи ашъори Хоқонӣ муродифҳои ҷуфтистеъморӣ, луғавӣ ва матнӣ вохӯрдан мумкин аст. Ҳамчунин, вожаҳои мутаозодӣ, ки шоир дар ашъораш истифода намудааст, дар ду гурӯҳ: луғавӣ ва матнӣ мавриди таҳқиқ қарор додем. Омонимҳое, ки шоир мавриди истифода қарор додааст, бештарашон калимаҳои тоҷикӣ мебошанд.

4. Вожаҳои ифодакунандаи вақту замон, ҳешутаборӣ, шуғлу мансаб, хулқу аъво, узви бадан ва ҷонварон дар намунаи осори Хоқонӣ хеле зиёд ба назар мерасанд, зеро онҳо воситаи муҳимтарин барои пуробуранг ва таъсирбахш гардонидани ашъораш ба ҳисоб рафта, бойигарии луғавии забони тоҷикиро нишон медиҳанд.

Аҳаммияти назариявии диссертатсия дар он аст, ки маводди мавриди таҳқиқ барои омӯзиши семантикаи воҳидҳои луғавии забони адабии асри XII дар оянда заминае хоҳад гузошт. Ҳамчунин, барои таълими

фанҳои назарияи забон, луғатшиносӣ, маъношиносӣ, забони адабии тоҷик, курсҳои махсус дар гурӯҳҳои филологӣ кумак мерасонад.

Аҳаммияти амалии таҳқиқ дар он аст, ки семантикаи воҳидҳои луғавӣ бар мабноси маводҳои гирдоварда дар шинохти бештари ҳунари шоирии адиб ҳамчун сарчашма истифода мешаванд. Ҳамчунин, аз ҳулосаҳои бадастомада дар факултетҳои филологии донишкадаву донишгоҳҳои ҷумҳурӣ барои таҳияи дастурҳои таълимӣ, матни лексияҳо дар самти забоншиносӣ, аз ҷумла, назарияи забон истифода кардан мумкин аст.

Мутобиқати диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ. Диссертатсияи “Семантикаи воҳидҳои луғавӣ (бар мабноси осори Ҳоқонии Шервонӣ)” барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илми филологӣ ба шиносномаи ихтисоси илмии 6.2.2. Назарияи забон комилаш мувофиқат мекунад.

Саҳми шахсии доктараби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқ аз он иборат аст, ки дараҷаи омӯзиши семантикаи воҳидҳои луғавии ашъори Ҳоқониро муайян намуда, роҳҳои таҳқиқи минбаъдаи масъалаҳои марбут ба маъношиносӣ, луғатшиносӣ, ҷудо намудани гурӯҳҳои маъноии вожаҳо, мавриди истифодаи онҳоро ҳангоми таҳқиқ мавриди баррасии ҳамаҷониба қарор додааст. Ҳамчунин, диссертант бо таърифи ба маводди фаровони забоншиносон вижагиҳои маъноии ашъори шоирро муайян кардааст.

Тасвир ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Нуктаҳои асосии диссертатсия дар кафедраи назария ва амалияи забоншиносии факултети филология ва рӯноманигории Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода мавриди муҳокима қарор гирифтааст. Ҳамзамон, нуктаҳои

асосии диссертатсия дар конференсияҳои илмию амалии солонаи ҳайати профессорону омӯзгорони Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода мавриди муҳокимаи мутахассисон қарор гирифтааст. Мундариҷаи асосии диссертатсия дар суҳанронӣ ва маърузаҳои конференсияҳои сатҳи байналмилалӣ дар мавзӯҳои “Вожаҳои муродиф дар ашъори Хоқонии Шервонӣ” (Маводди конференсияи байналмилалии илмӣ дар мавзӯи “Рушди забони адабии тоҷикӣ дар асрҳои X-XV” ба ифтихори 90-солагии д.и.ф., узви вобастаи АМИТ, профессор Қосимова М.Н.). – Душанбе, 2023. – С. 284-290; “Вожаҳои ифодагари хешутаборӣ дар осори Хоқонии Шервонӣ” (Маводди конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ бахшида ба Рӯзи забони давлатӣ таҳти унвони “Забони тоҷикӣ дар арсаи пайомадҳои нав” ва мақолаҳои ҷудогонаи муаллиф, ки дар маҷмуаи маҷаллаҳои гуногуни илмӣ рӯйи чоп омадаанд, инъикос шудааст.

Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Нуктаҳои асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ дар 8 мақола ба чоп расидааст, аз ҷумла, 4 мақола дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон рӯйи чоп омадааст.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боб, хулоса ва рӯйхати адабиёт таркиб ёфта, 174 саҳифаи чопиро дар бар мегирад.

ҚИСМҲОИ АСОСИИ ТАҲҚИҚ

Дар муқаддимаи диссертатсия роҷеъ ба мубрамияти мавзӯи таҳқиқ, дараҷаи омӯзиши мавзӯ, мақсад ва вазифаҳои таҳқиқ, объект, предмет, манбаъҳои асосии назариявӣ ва методологии илмӣ, аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқ, наwgонии илмӣ,

тавсиб ва амалисозии натиҷаҳои таҳқиқот маълумот дода шудааст.

Боби якуми диссертатсия **“Доир ба маъно ва маъношиносӣ”** номгузори шуда, доир ба таҳқиқи маъно ҳамчун воҳиди асосии маъношиносӣ ва пайдоиши илми маъношиносӣ маълумот медиҳад ва дорои 4 зербоб мебошад.

Зербоби боби аввал **“Заминаҳои ташаккули рушди маъно ва маъношиносӣ”** унвон дорад ва андешаҳои забоншиносони тоҷику хоричиро доир ба таърихи ташаккул ва рушди илми маъно ва маъношиносӣ дар бар мегирад.

Маъно ҳамчун мафҳуми муҳими маъношиносӣ дар илмҳои филологӣ ҳангоми инкишофи маъноӣ калимаҳо пайдо шудааст ва дар пешин бо номи илми маонӣ шинохта мешавад. Дар назди аҳли илм масъалаи шинохти маъно аз он ҷиҳат мубрам ҳисобида мешуд, ки ба фаҳмонидани нутқ дар гуфтор ва ё матн дар навиштор сабаб гардид ва дар низоми худ воҳидҳои маънодори забонро, ки калима, ибора, ҷумла ва матн дохил мешаванд, ба як низоми муайян даровард.

Забоншинос М. Саломӣ зимни пажӯҳиши вижаҳои забони газалиёти шоирони асрҳои XII-XIV дар мавриди маъно ва калима андешаҳои Абдуррахмони Ҷомиро чунин намуна овардааст, ки “маъноро яке аз ҷанбаи сегонаи асосии калима, яъне лафз, вазъ, маъно меҳисобад”[21, с. 91]. Яъне андешаҳои Ҷомиро дар бораи маъно метавон чунин баён кард:

- 1) маъноро дар намунаи воҳиди марказии забон – калима баррасӣ мекунад;
- 2) бартари калимаро дар муқоиса бо аломатҳои дигаре, ки маъно доранд, нишон медиҳад;
- 3) ба ҳамдигар вобастагии қавӣ доштани ин ҷанбаҳо нишон дода шудааст, яъне, вазъ хос кардани чизе бар чизе, маъно онест, ки қасд бар шайъ аст, калима барои ифодаи маъно вазъ шудааст ва вазъ далолатро дар бар

мегирад ва калима бар маъно далолат мекунад [3, с. 8-13].

Баррасиҳо доир ба маъно ва вазифаи забон ба дилхоҳ равияи фалсафӣ, ки ба забоншиносӣ мароқ зоҳир мекунад, созгору мутобиқ аст. Аз ин рӯ, заминаҳои маъношиносиро оғоз аз андешаҳои Платон то Арасту бештар дар фалсафаи Юнони қадим меҷӯянд. Қобили зикр аст, ки мебояд андешаҳои маъношиносиро на камтар аз ин дар фалсафаи чинӣ низ ҷуст ва фарқияти принципаӣ дар ин ду андеша он аст, ки дар фалсафаи чинӣ фарқият дар мундариҷа нест, балки, пеш аз ҳама, таъсирпазирии ин андешаҳо ба анъанаҳои аврупоист. Пайдоиши маъношиносиро олимони ҳамчун илми мустақил ба пайдоиши навиштаи файласуфи англис Чон Лок, ки ба миёнаи асри XVII рост меояд, алоқаманд медонанд. Ташаққули маъношиносии лингвистӣ ба асри XIX рост меояд. Соли 1839 забоншиносии олмонӣ К. Райзиг фан ва номи нав “Илм дар бораи маъно” (ба забони олмонӣ семасиология, ки ин ҳам аз забони юнонии қадим *semasino* – ифода кардан, *semasia* – маъно гирифта шудааст) пешниҳод мекунад ва онро ҳамчун яке аз фанҳои грамматикӣ баррасӣ менамояд. Забоншинос Х. Кронассер қайд менамояд, ки истилоҳи семасиология барвақттар дар матни навиштаҳои чопнашудаи К. Рейзиг соли 1826 истифода шудааст.

Соли 1883 забоншиносии фаронсавӣ М. Бреал номи нави фан -семантикаро (аз забони фаронсавӣ *sematique*) пешниҳод намуд ва ногуфта намонад, ки номбурда ҳанӯз соли 1878 дар яке аз мактубҳои ин истилоҳро истифода бурдааст.

Ҳамин тариқ, семантика дар охири асри XIX ва аввали асри XX ба яке аз илмҳои мустақили забоншиносӣ табдил меёбад.

Вожаи семантика аз калимаи юнонии **semantikos** – “ифодакунанда, нишондиҳандаи маъно” гирифта

шудааст ва бори нахуст соли 1894 дар Анчумани забоншиносони Америка мафҳуми семантика ҳамчун истилоҳи забоншиносӣ ба ҳайси мафҳуми лингвистӣ зери баррасии олимон қарор гирифтааст. Дар замони муосир аввалин асар перомуни илми маъно ва маъношиносӣ ба Мишел Бреал тааллуқ дорад, ки зери унвони “Маъношиносӣ. Мутолиоте пиромуни илми маънӣ” рӯйи чоп омадааст.

Маъношиносӣ таҳлили муносибати байни ифодаҳои забонӣ ва олами ҳақиқӣ ва ё тасаввуриро дар бар мегирад. Он чунин муносибат ва маҷмуи муносибатҳост, ки имконият медиҳад дар бораи маъношиносии умумӣ сухан ронда шавад. Муносибатҳои мазкур аз он иборатанд, ки ифодаҳои забонӣ, аз ҷумла, калима, ибора, ҷумла, матн ҳама чизи дар олам мавҷудбударо аз қабилӣ ашё, сифат (ё хусусият), амал, тарзи иҷрои амал, муносибат, ҳолат ва натиҷаҳои онро ифода менамоянд. Ҳамин тариқ, маъно дар низоми маъношиносӣ то замоне ки маъноӣ калима вучуд дорад, дар худ олами воқеиро инъикос мекунад.

Зербоби дуҷуми боби аввал “**Шарҳи маъноӣ луғавӣ калима**” унвон дошта, дар он доир ба маъноӣ луғавӣ калима маълумот дода мешавад.

Дар илми забоншиносии тоҷик таърифи мукаммали маъно ва навъҳои маъноӣ калима аз ҷониби Ҳ. Маҷидов омӯхта шудааст. Забоншинос вижагиҳои маъноӣ луғавиро зина ба зина таҳлил намуда, маъноӣ луғавӣ калимаҳоро инъикоси бевоситаи шайъҳо, ҳодисаҳо, воқеаҳои ҳаёти объективӣ ва муносибатҳои мухталифи байни онҳо меҳисобад [12, с. 25].

Гурӯҳи калимаҳое, ки маъноӣ луғавиро дар худ доро мебошанд, аз рӯйи зуҳури маъно аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Хелҳои маъноҳои луғавӣ калимаро аз ҷанд ҷиҳат метавон майян кард. Агар вазифаи номинативӣ калима ва алоқаи он бо ашё, ҳодиса ва аломати он дар раванду даркшавӣ олами воқеӣ ба асос гирифта шавад,

дар ин маврид ду хели маъно, маънои асли ва маҷозӣ ба назар мерасад.

Зербоби сеюми боби якум **“Хусусияти навъҳои маъноӣ луғавӣ”** унвон дорад.

Яке аз масъалаҳои асосии маъношиносӣ муайян кардани алоқа ва муносибатҳои миёни маъноҳо ба ҳисоб меравад, чунки маъноҳои забонӣ байни ҳам робитаҳои ногустиранд. Маъноҳои луғавӣ яке аз дигаре пайдо мешаванд ва дар мавридҳои алоҳидагӣ бе ҳамдигар вучуд дошта наметавонанд.

Профессор Ҳ. Маҷидов маъноро вобаста ба тарзи зоҳиршавиаш ба маъноҳои озод ва устувор ҷудо намуда, чунин гуфтааст: “Агар маъноӣ луғавӣ калима имконияти зиёдтари зоҳиршавӣ дошта, бо калимаҳои дигар бештар ҳамнишин гардад, чунин маъноӣ луғавиро маъноӣ озод гуфтаанд. Дар сурати маҳдуд будани доираи истемолӣ калима маъноҳои устувори луғавӣ ба вучуд меоянд” [12, с. 26]. Ҳамчунин, маъноӣ луғавӣ калимаро ба ду навъ ҷудо намудааст:

1. Маъноӣ озоди луғавӣ;
2. Маъноӣ вобастаи фразеологӣ ва ё маъноӣ устувори калима.

Маъноӣ озоди луғавиро дар навбати худ боз ба гурӯҳҳои мафҳумӣ, эҳсосотӣ, модалӣ ва ишоратӣ тақсим намудааст.

Маъноӣ луғавӣ мафҳумӣ дар миёни маъноҳои луғавӣ озод мақоми бештарро доро мебошад, чунки он барои ба вучуд овардани баъзе аз маъноӣ модалӣ, эҳсосотӣ ва ишоратӣ асос мегузорад. Яъне, дар шакли дигар метавонад бо он се маъно дар алоҳидагӣ олоиш пайдо кунад.

Назариҳои навтарин дар мавриди маъноӣ эҳсосотӣ ба қалами муҳаққиқ Ҳ. Маҷидов тааллуқ дорад. Ҳ. Маҷидов маъноӣ эҳсосотиро як навъи маъноӣ луғавӣ ҳисобида асоси пайдоиши ин навъи маъноро дар калима ифодаи қабатҳои гуногуни эҳсосотии соҳибони забон

мешуморад.

Маънои луғавии модалӣ низ миёни маъноҳои луғавии озод ҷойгоҳи махсуси худро дорад. Он навъи маъноест, ки метавонад муносибати шахси гӯяндаро нисбат ба фикри баёншуда муайян созад.

Маънои ишоратӣ низ ба яке аз маъноҳои озоди луғавӣ дохил шуда хусусияти номбаркунӣ дорад.

Ба гурӯҳи дуоми маънои луғавӣ маъноҳои устувори калима, ё ки маъноҳои вобастаи фразеологӣ дохил мешавад. Гурӯҳи калимаҳое, ки ба маънои вобастаи фразеологӣ дохил мешаванд, бо вучуди маҳдуд будани доираи истеъмолашон мустақилияти бештареро доро мебошанд ва ба маъноҳои озоди луғавӣ шомиланд.

Забоншиноси тоҷик Ҳ. Маҷидов шарҳи пурраи маънои фразеологиро пешниҳод кардааст [13, с.3-7].

Маъно категорияи аввалиндараҷаи илми забон ба ҳисоб меравад. Дарки маъно хоси шуури инсонист. Дар маҷмӯъ, забон воситаи инъикоскунандаи олами ҳаёт аст, ки ҳамаи ин масъалаҳо дар доираи илми семантика низ мавриди омӯзишу таҳқиқ қарор дода мешавад.

Зербоби чоруми боби аввали диссертатсия **«Ифодаи таносуби маъноӣ дар маъно»** ногузори шудааст.

Таносуб ё ин ки мувофиқат ин нишондиҳандаи маъно мебошад на худ маъно, чунки муносибати онҳо тавассути қонуни созгори маъноӣ ҷараён мегирад. Қонуни созгори маъноӣ талаб мекунад, ки вожаҳое, ки ҳангоми нутқ ба ҳам мувофиқ меоянд, бояд дар мавриди ифодаи маъноҳои худ лоақал як маъно (сема)–и умумиро доро бошанд. Пас чунин ҳулоса баровардан мумкин аст, ки таносуби калимаҳо ҳангоми таъсири қонуни муайяншуда воситаи муҳимме барои ҷудо ва муайян сохтани маъноҳои мухталифи калимаҳо мебошад [2, с. 44].

Ҳамин тариқ, таносуби маъноӣ яке аз воситаҳои

муҳимтарини ташаккули маъно дар забон ба ҳисоб меравад ва аз адиб онро талаб менамояд, ки ҳангоми эҷоди асар робитаи маъноӣ ва тарзи дурусти ҳамнишин гардидани вожаҳои забонро ба ҳуҷӣ эҳсос намуда, дар ҳамин замина асари хешро эҷод намояд. Ҳамчунин, ҳангоми сохтани таносуби маъноӣ бештар вожаҳои мавриди истифода қарор мегиранд, ки дар аксари маврид тобиши маҷозӣ пайдо карда, барои аҳли эҷод вожаҳои ғазол ба ҳисоб мераванд.

Боби дуҷуми диссертатсия **“Таносуби маъноии воҳидҳои луғавӣ дар намунаи ашъори Ҳоқонии Шервонӣ”** ном дошта, доир ба таҳқиқи воҳидҳои луғавӣ ва гурӯҳбандии онҳо маълумот медиҳад ва аз 4 зербоаб иборат аст.

Зербооби аввали боби дуҷум **“Хусусияти маъноӣ ва услубии муродифот”** номгузорӣ шудааст. Яке аз қабатҳои таркиби луғавии забони тоҷикӣ ин муродифот ба ҳисоб рафта, вожаҳои дар бар мегирад, ки аз ҷиҳати маъно наздик ва баъзан баробаранд, ки тафовути байни онҳо дар баъзе хусусиятҳои услубияшон ба назар мерасад. Гарчанде сарчашмаҳои пайдоиши муродифот гуногун бошад ҳам, хусусияти умумии ҳамаи онҳо як ҷиз ба ҳисоб меравад, яъне луғати забонро ғанитар мегардонанд.

Ҳар як забоншиноси тоҷик вожаҳои муродифиро вобаста ба таҳқиқи таҳлили илмии хеш шарҳу тавзеҳ додааст. Гурӯҳи аввал маъноӣ якхела доштани якҷанд вожаҳо, гурӯҳи дигар ба ҳам наздикии маъноӣ онҳо, гурӯҳи сеюм як мафҳумро ифода кардани онро ва баъзеи дигар як ашъро ифода кардани калимаҳо муродиф гуфтаанд.

Калимаҳои ҳастанд, ки миёни онҳо муносибати муродифӣ дида мешавад. Дар ин бобат дар байни донишмандони пешин ихтилофи назар аст. Баъзе аз донишмандони гузашта ин ҳодисаро ҷоиз намендонанд ва онро абас (туршрӯй) меҳисобанд, вале гурӯҳи дигар

ин ҳодисаро ҷоиз медонанд, чаро ки ҷоиз намебуд, воқеъ ҳам намешуд. Барои мисол калимаҳои лайс (шеридарранда) ва асад-ро меоранд. Гурӯҳи сеюми калимаҳо, – мегӯяд Омӯлӣ, ин аст, ки калимаҳои гуногун ё бисёре (мутааддид) бо яке аз маъноҳояшон байни ҳам муносибат доранд (яъне лафз мутааддиду маънӣ муттаҳид). Ин ҳодисаи маъноиро аз назари илми лексикологияи имрӯза сермаъноӣ (полисемия) мегӯянд [30, с. 19].

Доир ба сарчашмаҳои пайдоиши муродифот забоншиноси тоҷик М.Н. Қосимова чунин ибрази ақида кардааст: “Муродифот яке аз воситаҳои бойшавии таркиби луғавии забон ва инкишофи нутқ буда, дорои хусусиятҳои гуногуни услубианд. Манбаъҳои пайдоиши муродифот дар забон, аз рӯи таҳқиқи забоншиносон, чунинанд: а) калимасозӣ; б) ворид шудани калимаҳо аз забони гуфтугӯӣ ва шеваҳо; в) иқтибоси калимаҳо аз забонҳои дигар; г) эвфемизмҳо” [11, с. 86].

Бояд зикр кард, ки барои боназоқату бонафосат гаштани забони ашъори шоир, равону суфта гаштан ва обу ранги бадеӣ бахшидан ба он муродифот нақши барҷаста мегузоранд. Гарчанде забони тоҷикӣ сарчашмаи асосии пайдоиши муродифҳо ба ҳисоб меравад, аммо дар баъзе мавридҳо муродифи вожаҳои забони тоҷикӣ вожаҳои иқтибосиро дидан мумкин аст, махсусан, вожаҳои иқтибосии арабӣ. Чунончи, калимаҳои аслии тоҷикии **ҷаҳон**, **ҷарх**, **дунё**, **гетӣ** бо калимаҳои арабии **даҳр**, **олам ва фалак** ва вожаҳои **эмин**, **амон**, **офият**, **аҳд**, **роҳат** бо вожаи тоҷикии **осуда** ҳамчун муродиф истифода шудаанд. Ҳоконӣ ин гурӯҳи вожаҳоро ҳам ба маънои асосӣ ва ҳам ба маънои маҷозӣ ба риштаи назм кашидааст.

Донаи дур, ки амонат ба шумо додастам,

Он амонат ба ман **эмин** зи зарар боздихед

[31, с. 327].

Аз кафи айём **амон** кас наёфт,
В-аз равиши дахр замон кас наёфт [31, с. 362].
З-он баҳори **офият**, к-айём дошт,
Ёдгор акнун гиёе монда нест [31, с. 360].
Аҳл бар рӯйи замин чустем, нест,
Ишкро як нозанин чустем, нест [31, с. 360].
Кори гетиро навое монда нест,
Рӯзи **роҳатро** бақое монда нест [31, с. 360].
Донӣ, ки **осуда** кист дар олам?
Он ки мақбули аҳли олам нест [31, с. 365].

Вожаҳои **эмин**, **амон** **офият**, **аҳл**, **роҳат** арабиянд.
Вожаи **амон** маънои фароғат, осоиш, саломатӣ; маҷозан паноҳ; наҷот [27, с. 64], **офият** маънои тандурустӣ, саломатӣ, сиҳат, маҷозан осудаҳолӣ, оромӣ, амонӣ, дурустшавӣ, ислоҳшавӣ [27, с. 938], вожаи **аҳл** маънои зан, аёл, аъзои хонавода, мардум, халқ, лоиқ сазовор, тифоқ, мансуб [27, с. 100], **эмин** маънои беҳавф, хотирчамъ, осуда **роҳат** маънои осудагӣ, осоишӣ ва истироҳатро доро мебошанд [28, с. 170]. Хоқонӣ вожаи **аҳдро** ба маънои маҷозии осудаҳолӣ оромӣ мавриди истифода қарор додааст.

Вожаи **осуда** таърихи пайдоиши тоҷикӣ дорад ва дар луғат ба маънои беғам, беташвиш, дар осоиш буда, хотирчамъ, ором, тинч, роҳат шарҳ дода шудааст [28, с. 38]. Хоқонӣ дар ин байтҳо муродифҳои офият, амон, эмин, осударо ба маънии аслӣ, яъне тинчиву амонӣ ва осудагӣ ба риштаи назм кашидааст.

Дар забони тоҷикӣ гурӯҳи вожаҳои ҳастанд, ки танҳо дар дохили матн бо ҳам муродиф шуда метавонанд ва берун аз матн бо ҳам наздиқие надоранд. Ин гурӯҳи вожаҳо муродифоти матнӣ меноманд. Дар байти зерини Хоқонӣ вожаҳои **ёру мардум** ба маънои ошнову бегона омада бо ҳам хусусияти зидмаъноиро доро мебошанд, аммо вожаҳои **мардум** ва **каждум** ҳамчун муродифоти матнӣ оварда шуда, маънои ҳамроҳӣ ифода шудааст.

Ёру мардум, мору каждум дон кунун Хоқониё,
К-аз думи каждум, дами мардум туро бадтар
бувад [31, с. 874].

Муратибони фарҳанг вожаи **мадумро** ба маънои одамон, одами бисёр, халқ, одамони бегона, дигарон [28, с. 761] ва вожаи **каждумро** ба маънои 1. ҷонвари нешзани заҳрдор акраб; 2. нуч. бурҷи ҳаштум аз дувоздаҳ бурҷи фалакӣ, акраб шарҳ додаанд [26, с. 527]. Шоир ин вожаҳоро ба маънои маҷозии шахсони бегона истифода бурдааст.

Муродифҳои чуфт аз ҷиҳати сохташон ба таркибҳои фразеологӣ монандӣ доранд, аммо аз ҷониби дигар аз онҳо фарқ мекунад. Масалан Хоқонӣ муродифоти чуфти **зевару зар, ҷавру ҷафоро** [31, с. 94] ба маънои асли моҳирона ба риштаи назм кашидааст.

Оре, оташ аҷалу боғи бабар фарзанд аст,
Рафт фарзанд шумо **зевару зар** бикшоед [31, с.322].

Вожаҳои **зевару зар** ҷиҳати баромади тоҷикӣ доранд ва дар фарҳанг ба маънои ороиш, зиннат, зебоӣ шарҳ дода шудаанд [26, с. 448].

Зербоби дуҷуми боби дуҷум “**Таносуби мутаҷодӣ**” унвон дорад.

Забоншиносони тоҷик дар қорҳои илмӣ хеш оғоз аз асри миёна вижаҳои луғавӣ мутаҷодҳоро таҳлилу баррасӣ намудаанд. Масалан Хоҷа Ҳаснаи Нисорӣ дар шарҳи луғат доир ба ҳодисаҳои луғавӣ маъноӣ вожаҳо маълумот додааст, ки иртибот ба бахши луғатшиносӣ доранд ва дар мавриди мутаҷодшавиӣ вожаҳо аз як порчаи шеърӣ вожаҳои **баландиву пастӣ, нестиву ҳастӣ, осмону замин, гармиву сардӣ, хушқу тарро** ҳамчун мутаҷодҳо ҷудо кардааст [30, с. 218].

Аксарияти мутаҷодҳое, ки дар осори Хоқонӣ вохӯрем, мутаҷодҳои аслии тоҷикӣ мебошанд ва то ба имрӯз дар забони муосири тоҷикӣ мавриди истифода қарор доранд. Масалан, мутаҷодҳои **неқу бад, беҳтару бадтар, дӯсту душман;**

Хоқониरो аз они худ дон,
Неку бади ӯ аз они худ бин [31, с. 433].

Беҳтарин дӯсте, ки буд маро,

Бадтарин душманӣ ба ман бинмуд [31, с. 458].

Баъзан барои пурра ва пуртаъсир намудани фикр муаллиф якчанд мутазодро пайи ҳам овардааст. Ин гурӯҳи мутазодхоро мутазодҳои чуфтистеъмомленоманд.

Чун шароби **талху ширин** даркашӣ,

Пешкаш сад чони ширин оварам [31, с. 418].

Бархе мутазодҳо берун аз матн хусусияти зидмаъноии худро гум намекунанд, вале калимаҳои ҳастанд, ки маънои муқобили онҳо аз мазмуни дар дохили матн буда маълум мешавад. Ин гуна вожаҳо берун аз матн ягон муносибати маъноии мутазодӣ надоранд ва онҳоро дар забоншиносӣ бо истилоҳи мутазодҳои контекстуалӣ ё матнӣ ном мебаранд. Масалан, дар байтҳои поён вожаҳои **талх-шакар, санг-шакар** бо ҳам мутазодии матнӣ шуда омадаанд.

мач. ғами ишқу муҳаббат:

Чун **талх** сухан ронӣ, тунги **шакарат** хонам,

Чун кор ба чон оӣ, чони дигарат хонам [31, с. 410].

Дӯст дар рӯи мо чун **санг** андохт,

Мо ба шукрона **шаккар** андозем [31, с. 416].

Дар ин байт вожаи санг ба сухани талх, бад ва вожаи шаккар ба сухани хуб, ширин ишора доранд.

Муайян гардид, ки дар ашъори шоир низ мутазодҳои матнӣ дида мешавад.

Зербоби сеюми боби дувуми диссертатсия “**Мавқеи омонимҳо дар омӯзиши семантикаи воҳидҳои луғавӣ**” номгузори шудааст.

Дар илми забоншиносии тоҷик гурӯҳи вожаҳои, ки таркиби овозии якхела дошта, аммо маъноҳои гуногунро доро мебошанд, ба категорияи луғавии омонимҳо дохил намуданд.

Калимаҳои омонимӣ роҳу воситаҳои гуногуни пайдоиш доранд. Аввалин таҳкурсии пайдоиши омонимҳо вожаҳои аслии тоҷикӣ ба ҳисоб меравад.

Аз назари забоншинос М. Саломийн зоҳирёбии маъноии омонимҳо ба матн бадеӣ саҳт марбут аст, яъне вожае, ки ба ҳайси омоним истеъмол гардидааст, танҳо дар доираи матн маънои худро зоҳир менамояд. Бинобар ин, берун аз матн мавҷудияти омоним ғайриимкон аст [21, с. 210].

Дар давоми таҳқиқ маълум гашт, ки омонимҳои мавриди қорбарӣ қарордодаи шоир бештарашон вожаҳои аслии тоҷикӣ мебошанд.

Хон I – ҳукмрон:

Ба як лафз он се **хонро** аз чаҳи ашк,
Ба саҳрои яқин орам ҳамоно [31, с. 331].

Хон II – алвон, дастархон:

Аз дида чуръадон кунам, аз рух намакситон,
То нӯши ҷому хуш намаки **хони** кистӣ? [31, с. 452].

Хон III – хондан, даъват кардан:

Бирафтам пеши шоҳаншоҳи ҳиммат, то замин
бӯсам,
Ишорат кард давлатро, ки боло **хону** биншонаш
[31, с. 343].

Хон IV – гуморидан (таъйин кардан):

Заҳри ғами хешам дех, то умри хушат гӯям,
Хоки дари хешам **хон**, то тоҷи сарат хонам
[31, с. 410].

Вожаи хони чорум бо хони сеюм сермаъност бо дигар хонҳо омоним мебошад [ниг: 12, с. 60].

Дар осори Хоқонӣ як навъи омонимҳоеро мушоҳида кардан мумкин аст, ки дар шаклҳои гуногуни калима, ибораю таркибҳо истифода шуда, бо ҳам шаклан ҳамгун мешаванд. Яъне, ин навъи вожаҳо дар шакли навишторӣ ба ҳам монанд буда, ҳангоми талаффуз бо теъдод ва ҷойи зада аз ҳамдигар тафовут

доранд.

Имрӯз **ду ҳафт аст**, ки рӯи ту надидам,
В-он моҳи **дуҳафт** аз хама мӯи ту надидам

[31, с. 414].

Дар ин байт вожа ва ифодаи **ду ҳафт** бо ҳам омоним шудаанд. Дар байти аввал дорои маънои **ду ҳафт**ро фарогиранда мебошад. Дар байти дувум ба маънои моҳи нава, ки чордахрӯза мебошад, маҷозан маҳбуба истифода шудааст.

Зербоби чоруми боби дувум **“Вижагиҳои вожаҳои сермаъно дар таҳлили семантикаи воҳидҳои луғавӣ”** унвон дорад.

Дар низоми маъношиносии забон назар ба вожаҳои маъноҳои бештаранд, чунки қисми зиёди вожаҳои забон дар худ якҷанд маъноро доранд, ки ифодагари мафҳумҳои гуногуни ашӯ, амал, аломат ва миқдор мебошанд.

Муҳаққиқи тоҷик Д. Хоҷаев доир ба ду навъ чудо кардани гурӯҳи калимаҳои сермаъно андешаҳои Насируддини Тӯсиро чунин овардааст: “Аз назари Насируддини Тӯсӣ, калимаҳои дар натиҷаи мушобаҳат ва ё тобишҳои нозуки услубӣ ба сермаъноӣ майл мекунанд, ки дар байни он маъноҳои умумияте дида мешавад. Чунинчӣ, мафҳуме, ки калимаи «чашма» ифода мекунад, дар ифодаҳои «чашмаи об», «чашмаи тарозу», «чашмаи офтоб» умумият дорад” [30, с. 47].

Ба андешаи забоншинос М. Саломӣ яке аз омилҳои сермаъно гардидани вожаҳои нутқи гуфтугӯӣ ба ҳисоб рафта метавонад: “Нахустин ҷанбаи сермаъно гардидани калимаҳои ин, пеш аз ҳама, дар нутқи гуфтугӯӣ сурат мегирад, чунки ҳар як ғоянда нутқашро вобаста ба вазъи эҳсосию равонии худ баён менамояд, яъне зимни муошират ғоянда ҳаққ бар он мекунад, ки аввалан, нутқаш кӯтоҳ бошад, сониян, ахбори ифоданамудааш ба шунаванда очилан бирасад ва аз ӯ ҷавоб бигирад. Бинобар ин, дар ҷараёни гуфтор воҳидҳои забон аз

қабилӣ фонема, калима, ибора ва ҷумла ба таври ихтисор ифода меёбанд ва батадрич ин раванд ба забони осори бадеӣ роҳ меёбад ва яке аз воситаҳои ифодаи хаёлангез дар нутқи бадеӣ мегардад” [21, с. 25].

Бояд иброн дошт, ки вожаҳо хусусияти сермаъноии худро дар алоқамандӣ бо мазмуну мундариҷаи ҷумла зоҳир мекунад, зеро дарки дурусти муносибати маъноии калима дар матн мавқеи муҳимро ишғол намуда, тобишҳои гуногуни маъноӣ гирифтани вожаҳо бо матн алоқаманд мебошад.

Сарв – ба маъноӣ дарахти сарв:

То бибинанд, ки ба боғаш на суман монду на **сарв**,
Дари он боғ ба оину хатар бикшоед [31, с. 325].

Дар ин байт таносуби маъноӣ миёни калимаҳои сарву соя ва хуршеду фар ба назар мерасад. Дар зери вожаи **сарв** киноя аз фарзанди шоир аст.

Раҳи дармон-ш бичӯеду бикӯшед дар он-к,

Сарву хуршеди маро сояву фар боздихед

[31, с. 327].

Сарв – ба маъноӣ ёр:

Яке бихром дар бӯстон, ки то **сарви** равон бинӣ,
Дилат бигрифт дар хона, бурун о, то ҷаҳон бинӣ

[31, с. 453].

Сарв – ба маъноӣ ёр:

Баски сарбаста чу гунча дарди сар дорам чу бед,

Чун шукуфа нашкуфам, к-аз **сарви** чолоки туам

[31, с. 406].

Сарв – ба маъноӣ қомати ёр:

Забари тахт бихобед сикӣ **сарви** маро,

Пеши наззорагиён парда зи дар боздихед [31, с. 329].

Сарв вожаи аслии тоҷикӣ буда, маъноӣ асосии он дарахти махрутшакли сӯзанбарги ҳамешасабз, ки қадаш рост буда, то 25 метр мерасад ва ҷубаш бисёр саҳт ва гаронбаҳост, мебошад. Инчунин, маҷозан киноя аз қомати рост ва мавзунӣ маҳбуба; киноя аз маҳбубаро низ мефаҳмонад [28, с. 202].

Дар осори Хоқонӣ микдори вожаҳои сермаъно, ки дар робита бо якдигар мафҳумҳои гуногунро фарогиранда мебошанд, хеле зиёд ба чашм мерасад. Шоир ба маъноӣ аслии вожаҳо тақия карда, дар ин замина аз маъноҳои дуҷумла сеюми онҳо истифода мебарад.

Хусусияти дигари вожаҳои сермаъно дар забони назм ба таври такрор истифода шудани онҳо мебошад, дар ҳолате ки ба доираи ифодаи маъноии онҳо назар афканем, маълум мегардад, ки муносибати сермаъноии вожаҳо миёни занҷираи калимаи такрори истифодашуда пайдо мешавад. Ин матлабро дар асоси ифодаи маъноҳои вожаи **хондан** мавриди таҳлил қарор медиҳем. Дар ғазали зерин шоир феъли «хондан»-ро ба маъноӣ доништан, даъват кардан, номидан ва гуфтан ба риштаи назм кашидааст:

Ақли мо султони ҷон **мехонадаш**,
Маҷлисафрӯзи ҷаҳон **мехонадаш**.
То лабашро лаб нахонӣ зинҳор,
З-он ки Рухулқудс ҷон **мехонадаш**.
Кӯйи ӯ аз ахтарони чашми ман,
Ҷар ки дидаст, осмон **мехонадаш**.
Камтарин вассофи ӯ Хоқонӣ аст,
К-осмон соҳибқирон **мехонадаш**
То хумоям **хондаӣ**, дар коми дил,
Ҷар навола устухон **мехонадаш** [31, с. 386].

Боби сеюми диссертатсия «**Таснифоти мавзуии семантикаи воҳидҳои луғавӣ бар маъноӣ ашъори Хоқонии Шервонӣ**» номгузори шуда, доир ба таҳлилу таҳқиқи таърихи пайдоиши калимаҳо дар гурӯҳҳои маъноӣ маълумот медиҳад ва аз 6 зербоб иборат аст.

Солҳои охир дар забоншиносии муосир истилоҳотҳои гипонимия, меронимия, воҳидвожагӣ, узввожагӣ ворид гардидаанд, ки маъноҳои гуногуни вожаҳо дар худ доро мебошанд.

Забоншинос Гулназарзода Ж. дар китоби низоми

маъноии феъл доир ба мафҳуми гипонимия андешаҳои Куруши Сафавиро чунин овардааст: “Куруши Сафавӣ гипонимияро “шумули маъной” тарҷума карда меорад, ки “шумул” навъе ҳамоӣ дар як табакаи хос аст. Ва ӯ вожае, ки маонии чанд вожаи дигарро дар бар мегирад “фарогиранда” (супердинат), вожаҳои зербахшро “мавриди шумул” (гипоним) ва вожаҳое, ки дар асоси маъноии умумӣ мутаххид шудаанд “ҳамшумул” (согипоним ё когипоним) номидааст” [2, с. 284].

Истилоҳи меронимия дар “Луғати истилоҳоти забоншиносӣ» чунин шарҳ дода шудааст: «Мероним аз вожаи юнонии **мерок** - қисм ва **они́ма** – ном гирифта шудааст” [Словарь лингвистических терминов, 2001] ва дар соҳаи забоншиносӣ муносибати мафҳумҳоеро фаҳмидан мумкин аст, ки дар он як мафҳум қисми таркибии мафҳуми дигарро ифода мекунад.

Монанди истилоҳоти гипонимия ва меронимия истилоҳоти метафора ва метонимия низ вожаҳои навворидшуда дар соҳаи забоншиносӣ ба ҳисоб мераванд.

Забоншиноси тоҷик С. Матробиён дар мақолаи илмӣ хеш доир ба вожаҳои метафора ва метонимия чунин ақидабаёнӣ кардааст: “Дар гуфтори ҳамешагии инсонҳо тобишҳои гуногуни калимаҳо мавҷуданд, ки дар забоншиносӣ онҳоро бо вожаҳои метафора ва метонимия ифода мекунанд. Зери мафҳуми метафора маъноии маҷозии калима фаҳмида мешавад. Бо маъноҳои маҷозӣ калимаҳо маъноҳои нав қабул мекунанд, яъне сермаъно мешаванд. Аз ҳамин сабаб, метафора асосан дар робита бо полисемия таҳқиқ карда мешавад” [19, с. 79].

Бояд зикр намуд, ки дар омӯзиши маъноии воҳидҳои луғавӣ ҳанӯз аз даврони куҳан ба таври мавзӯӣ шарҳу тавзеҳи вожаҳо дар таърихи забони тоҷикӣ мавҷуд буд. Низомӣ шарҳу тавзеҳи фарҳангҳои қадимаи мо чун “Фарҳанги Ойимевак” ва “Фарҳанги паҳлавик” намунаи

аввалин ва беҳтарин ба ҳисоб мераванд.

Забоншиносон Д. Саймиддинов дар китоби “Форсии бостон”, Д. Хоҷаев “Донишномаи мухтасари таърихи афкори забоншиносии тоҷик”, А. Мирбобоев “Муқадимаи филологияи эронӣ” вобаста дар гурӯҳҳои мавзӯӣ шарҳу маънидод гардидани вожаҳоро дар “Фарҳанги Ойимевак” қайд намудаанд. Аз ин бармеояд, ки вобаста ба мавзӯ ё тематика таҳлили маъноии вожаҳо дар забон хеле барвақт рӯйи қор омадааст.

Зербоби аввали боби сеюм “**Вожаҳои ифодагари хулқу атвори шахс**” номгузорӣ шудааст.

Шоир ин гурӯҳи вожаҳоро хеле моҳирона ба риштаи назм кашида, фикру андешаи худро ба дарки мафҳуми мардуми замони худ озодона баён сохтааст. Ҳангоми таҳлил ин гурӯҳи вожаҳоро ба ду гурӯҳ ҷудо намудем:

1) Хулқу атвори хуб.

Тамоми вожаҳои мансуб ба хулқу атвори шахсро дар маҷмуъ ҳӯй меноманд.

Вожаи **хӯй/хӯ** маънои сиришт, ниҳод, табиат, тинат, одат, хислат, хулқро дорад.

Табъи ту дамсоз нест ошиқи дилсӯзро,

Хӯйи ту **ёригар** аст, ёри бадомӯзро [31, с. 354].

Дар ин байт вожаи **ёригар** истифода шудааст, ки сохтаи шоир мебошад яъне ёварӣ қардан, ёридиханда, мададгор будан.

Дар ин гурӯҳ калимаҳоеро дарёфтем, ки Ҳоконӣ бо услуби хоси худ онҳоро истифода бурдааст. Калимаҳои **мардумӣ** ва **мардвашро** шоир дар қолаби калимасозӣ дар радифи халқӣ одамгарӣ ва мардвашро дар радифи маҳваш, париваш мавриди қорбурд қарор додааст. **Мардумӣ** доро будан ба сифатҳои неки инсонӣ, одамгарӣ, мурувват:

Шояд, ар сарномаи васли ту номи дигар аст,

Мардумӣ кун, номи Ҳоконӣ ба поён дарфидан

[31, с. 429].

Мардваш – монанди мард, мардона, далерона

[27, с.760].

Хоқонӣ агарчи дар сухан **мардваш** аст,
Дар дасти муханнасон ачаб дастхваш аст [31, с. 460].

2) Хулку атвори бад:

Ситамгарӣ – маъноӣ зулм, чабру чафо, бедодгарӣ, ноинсофӣ дар ҳаққи касеро дорад [28, с. 251]. Дар ин байт бошад ба маъноӣ ноинсофӣ истифода шудааст.

Ситам буд, ин ки ту кардӣ ба ҷони Хоқонӣ,

Ситамгарӣ написанд, эй Худой, чун ҳастӣ

[31, с. 456].

Хоқонии Шервонӣ тавонистааст чанд вожаи ифодагари хулку атвори шахсро дар як байт ҷой диҳад, то ки забони асари эҷодкардааш ба хонанда таъсире бахшад, ўро ба фикру андеша кардан ва пайдо кардани ҷанбаи зебоишинохтии вожаҳою ифодаи образнокии онҳо водор намояд.

Хоҳӣ, ки шавад дили ту чун оина,

Даҳ чиз бурун кун аз даруни сина.

Ҳирсу дағалу бухлу ҳарому ғайбат,

Бугзу ҳасаду кибру риёву кина [31, с. 464].

Ҳангоми таҳлили вожаҳои ифодагари хулку атвор бештар ба ҷанбаи луғавӣ-маъноӣ онҳо тавачҷуҳ зоҳир намудем ва муайян гашт, ки Хоқонӣ дар ин гурӯҳи маъноӣ ҳам аз калимаҳои асли ва ҳам аз калимаҳои иқтибосии арабӣ истифода бурдааст.

Зербоби дувуми боби сеюми диссертатсия “**Ифодаи маъноӣ вақту замон**” унвон дорад.

Вожаҳои ифодагари вақту замон дар осори Хоқонии Шервонӣ мавқеи хоси худро доранд.

1. Гурӯҳи аввал вожаҳоеро дар бар мегиранд, ки ба савтиёти забони тоҷикӣ кайҳо мутобиқ гардонида шудаанд ва имрӯз аз рӯйи дараҷаи истифода умумистеъмоланд.

Гуфтӣ, ки ба Хоқонӣ **вакте** гуҳаре бахшам,

Бахшиданиям биллаҳ, **вақт** аст, агарам бахшӣ

[31, с. 455].

Эй хайли хаёли дӯст, ҳар **соат**,

Аз сабзаи ҷон маро чароғаҳ кун [31, с. 427].

Хоқонӣ дар осори хеш вожаи фардоро хеле мохирона ба риштаи назм кашида фикру мулоҳизахоҷашро ҳам ба воситаи маъноӣ асли ва ҳам маъноӣ маҷозии ин вожа баён кардааст.

Бо хештан бибар дили мо, к-аз сағони ӯст,

Имшаб ба доғи ӯ куну **фардо** ба мо расон

[31, с. 431].

Имрӯз ҷаҳон бистаду моро ғами он нест,

Моро ғами он аст, ки **фардо** ҷӣ ситонанд [31, с. 314].

Ғановати суҳангустирии Хоқонӣ ҳангоми тасвири ҳар вақти муайяни рӯз ё шаб боз ҳам равшантар ва пуробурангтар ба назар мерасад.

А) Масалан: барои вақти муайяни рӯз;

Ҳар **субҳ** пой сабр ба доман дароварам,

Парғори аҷз гирди сару тан дароварам [31, с. 330].

Вопасин ёри манӣ, дар ишқи ту,

Рӯзи барноӣ ба **пешин** оварам. [31, с. 336]

Б) Барои вақти муайяни шаб;

Шаби ман доми хуршед аст, гӯйӣ, зулфи ёр аст ин,

Шаб аст ин ё ғалат кардам, ки иди рӯзгор аст ин

[31, с. 435].

Шомғаҳ з-ин сар на ошиқ, к-остонбӯсе шудам,

Субҳдам з-он сар на Хоқонӣ, ки хоқон омадам

[31, с. 418].

2. Дар гурӯҳи дуҷум вожаҳоеро зикр хоҳем кард, ки ҳангоми дарки маънии онҳо мардуми омма як андоза ба мушкилӣ дучор мешаванд, яъне доираи истеъмоли ин гурӯҳи вожаҳо маҳдуд мебошад. Ба инҳо танҳо ду вожаро дохил намудем: **пор**, **дӯш**

Гӯянд кори толеъи Хоқонӣ аз фалак,

Имсол бад набуд, ҷӣ имсол? **Пор** ҳам [31, с. 394].

Як назар **дӯш** аз шиканчи зулфи ӯ дуздидаам,

Зери ҳар тори шиканче сад ҷаҳон ҷон дидаам

[31, с. 404].

Зербоби сеюми боби сеюм “**Вожаҳои ифодагари узви бадан**” унвон дорад.

Тамоми вожаҳое, ки ба узви бадан шомиланд, дар маҷмуъ «**тан**» ном мебаранд, ки вожаи «**пайкар**» муродифи он ба ҳисоб меравад. Вожаи **тан** тоҷикист ва дар забони эронии қадим дар шакли **tanu**, дар паҳлавӣ **tan** мавриди қорбурд қарор доштааст [9, с. 33].

Ҷамчу об аз оташу оташ зи бод,

Дил ба чӯшу **тан** ба фарёд аст боз [31, с. 383].

Дар байти зерин шоир тавонистааст вожаи нохунро ба маънои маҷозии каме, андаке истифода намояд:

Охир чӣ хун қард ин дилам, к-омад ба нохун хуни
ӯ,

Ҷам **нохуне** камтар нагашт андӯҳи рӯзафзуни ӯ

[31, с. 436]

Ҷангоми омӯзиши осори Хоқонии Шервонӣ муайян гашт, ки вожаҳои ифодагари узви бадани инсон бештар вожаҳои аслии тоҷикӣ буда, дар мавридҳои гуногун вобаста ба мазмуну мундариҷа хеле зиёд истифода шудаанд.

Зербоби чоруми боби сеюми диссертатсия “**Вожаҳои хешовандӣ**” ном дорад.

Ҷангоми таҳлили калимаҳо барои нишон додани самаранокии маъноии вожаҳои мазкур, аз рӯйи ҷинсияти луғавияшон ба се гурӯҳ тақсим кардем.

1. Вожаҳои хешутабории мансуб ба ҷинси мардона. Ба ин гурӯҳ вожаҳои **мард**, **бача**, **писар**, **падарро** дохил намудем. Хоқонӣ дар осораш тавонистааст, ки ин вожаҳоро ҳам ба маънои асли ва ҳам ба маънои маҷозӣ истифода намояд:

Падари сӯхта дар ҳасрати рӯйи писар аст,

Кафан аз рӯи писар пеши **падар** бикшоед

[31, с. 325].

2. Вожаҳои хешутабории мансуб ба ҷинси занона. Вожаҳои модар ва зан ба маънои асли, ибораи духтари офтоб ба маънои маҷозии май қорбаст гардидаанд.

Ту худ зи **модар** аз пайи ин қор зодаӣ

Дидӣ, ки дил чӣ гуна аз ман даррабудаӣ

[31, с. 446].

Дар ҳичлаи чоми осмонранг,
Он **духтари** офтоб дардеҳ [31, с. 443].

3. Вожаҳои хешутабории умумичинс. Вожаҳое, ки ба ин гурӯҳ шомил намудем вожаҳои **хеш, қаробат, аҳли байт, ҳамсар чигаргӯша, фарзанд, тифл, кӯдак** мебошанд.

Он **чигаргӯшаи** ман назди шумо бемор аст,
Дӯш донед, ки чун буд? Хабар боз диҳед

[31, с. 326].

Чун кӯҳ хаста сина канандам, ба чурми он-к,
Фарзанди офтоб ба маъдан дароварам [31, с. 330].

Дар осори Ҳоконӣ ин гурӯҳи воҳидҳои луғавӣ фаровон корбаст гардида, дар ашъори шоир мавқеи муайянро ишғол менамоянд ва аз ҷиҳати баромад вожаҳои аслии тоҷикӣ мебошанд.

Зербоби панҷуми боби сеюм “**Корбурди вожаҳои ифодагари шуғлу мансаб ва касбу кор**” унвон дорад.

Шоир аз касбу кор, пешаву хунараҳои мардуми замонаш ба хуби огоҳӣ дошт. Дар осори ӯ низ як гурӯҳ вожаҳои шуғлу мансаб ва касбу кор истифода шуданд, ки дар ду гурӯҳи маъноӣ таҳлил намудем.

1. **Вожаҳои мансуби шуғлу мансаб.** Ба ин гурӯҳ вожаҳои **малик, фармонраво, хоча, шоҳ, довар** ва амсоли инҳоро дохил намудем.

Ин аст ҳамон даргаҳ, к-ӯро зи шаҳон будӣ,
Дайлам **малики** Бобил, ҳинду шаҳи Туркистон

[31, с. 318].

2. **Вожаҳои мансуби касбу кор.** Дар ашъори шоир номгӯи чандин касбу кори мардумонро пайдо намудем, ки қисме аз онҳо бо ҳамон маъно ва шакл маҳфуз монда, қисми дигари онҳо ба архаизм гузаштаанд ва бархеи дигараш то имрӯз дар забони тоҷикӣ чун калимаҳои умумиистеъмоланд.

Хуни дили Ширин аст он май, ки диҳад **разбон,**

3-обу гили Парвиз аст, он хум, ки ниҳад **деҳқон**
[31, с. 319].

Адиб мувофиқи зарурати тарзи баёни фикру андеша дар назм вожаҳои ифодакунандаи касбу хунари давраи худро истифода кардааст, ки аз ҷиҳати баромад тоҷикӣ ва арабӣ мебошанд.

Зербоби шашуми боби сеюм “**Маъноӣ луғавӣ ва коннотативии номи ҷонварон**” номгузорӣ шудааст.

Аз рӯйи таҳқиқи осори Ҳоконии Шервонӣ вожаҳои ифодагари номи ҷонваронро ба ду гурӯҳ ҷудо намудем.

А) Номи ҳайвонҳо. Гурӯҳи аввалро вобаста ба мухтавояшон ба чанд зергурӯҳ ҷудо кардан ба маврид аст.

1. Ҳайвонҳои хонагӣ дар ашъори шоир аз замони пайдоиш ва инкишоф бо тағйироти начандон зиёд истифода шудаанд.

Оҳуи мушк нест, чӣ чора зи **гову буз**,
К-аз ҳарду барги анбару лодан дароварам
[31, с. 332].

Ба душман оҳуи ту, ки ба давлати ту гардун,
Ҳама абдуҳу нависад **саги** посбони моро
[31, с. 355].

2. Ҳайвонҳои ваҳшӣ. Вожаҳое, ки ба ҳайвонҳои ваҳшӣ марбутанд, дар осори Ҳоконӣ истифодашуда аз забони форсии қадим ва миёна сарчашма мегиранд.

Чӣ дом аст ин, ки бахт афканд, к-он **оҳуи**
шерафкан,
Ба як дам сайди гуфторам чунон омад, ки ман
хоҳам [31, с. 409].

Кашад мӯ бар тани **нахчир** тир аз шавқи
пайконаш,
Ба дил чун ранг бар гул медавад захми намоёнаш
[31, с. 385].

Б) Номи парандагон. Ин гурӯҳро вожаҳои аслии тоҷикӣ ташкил медиҳанд ва то имрӯз мавриди

истифодаи мардум қарор доранд. Навъҳои парандаҳоро ба се гурӯҳ ҷудо намудан мумкин аст: хонагӣ, хонагӣ-сахроӣ ва сахроӣ.

1. Ба гурӯҳи аввал танҳо вожаи мурғро дохил намудем.

Мурғи ҷони ман дар ин хоки қафас маҳбуси туст,
Ҳам ту болаш баркушову ҳам ту бандаш

баршикан [31, с. 434].

2. Ба гурӯҳи дуюм, ки паррандаҳои хонагӣ-сахроӣ мебошанд навъҳои паррандаҳои **кабутар**, **кабк**, **тӯтӣ товусро** дохил намудем.

Ман нома навиштам ба **кабӯтар** бисупурдам,
Чӣ суд, ки бахтам сӯйи бомат нарасонид

[31, с. 319].

3. Ба гурӯҳи сеюм, ки паррандаҳои сахроӣ мебошанд, навъҳои паррандаҳои **булбул**, **шоҳин**, **худхуд**, **андалеб**, **ҷугдро** дохил намудем.

Чӣ узр орам, ки бикшоям забони баста чун
булбул,

Ки он гулбарги беҳорам чунон омад, ки ман хоҳам
[31, с. 409].

Густох бар мапар, ки мабодо, ки ногаҳе,

Шоҳин бувад нишонда ба роҳат адӯи ман

[31, с. 431].

Вожаҳои ифодакунандаи анвои ҳайвонот ва паррандагон дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ ҷойгоҳи махсус доранд. Онҳо таърихи баромади хеле қадимӣ доранд ва метавон гуфт, ки аксарияти онҳо ба фонди асосии луғати забони тоҷикӣ дохил мешаванд.

Хулоса

Омӯзиш ва таҳлилу баррасии осори бузургони адабиёти гузаштаи тоҷик ба мо имконият фароҳам меоварад, то аз таърихи таҳаввулу инкишофи забони тоҷикии хеш огоҳ шавем ва барои рушди минбаъдаи он саҳмгузор бошем. Барои қисмати вожашиносӣ-

маъношиносӣ муайян намудани хусусиятҳои забони осори ҳар як адиб барои ҷойгоҳи таркиби луғавии забони адабии тоҷикиро равшан намудан хеле муҳим мебошад. Яке аз бузургтарин шоири қасидасарои садаи дувоздаҳуми адабиёти тоҷику форс Ҳасонулаҷам Афзалуддин Бадиلى ибни Алӣ ибни Усмон Ҳоконии Ҳақоиқии Шервонӣ ба ҳисоб меравад. Метавон гуфт, ки ашъори Ҳоконии Шервонӣ ҳамчун намунаи осори назмӣ забони асри XII тоҷик барои омӯхтани вазъи забони он давра мусоидат мекунад. Омӯзиши забони осори Ҳоконии Шервонӣ аз он ҷиҳат муҳим ба ҳисоб меравад, ки ашъори шоир бо забони содаву оммафаҳм навишта шуда, тарзи баёни он нисбат ба забони форсии муосир ба забони адабии муосири тоҷикӣ бештар наздикӣ дорад. Дар раванди таҳлили луғавии ашъори Ҳоконӣ ба назар расид, ки шоир агар барои ифодаи ин ё он мафҳум гоҳо вожаҳои арабиру мавриди қорбурд қарор дода бошад, дар мавриди дигар бештар аз вожаҳои аслии тоҷикӣ истифода бурдааст ва дар мавриди сеюм барои гурез аз такрор муродифи тоҷикӣ ё арабиру бо ҳам овардааст. Дар ашъори Ҳоконии Шервонӣ гурӯҳҳои зиёди категорияҳои луғавӣ фароҳам оварда шудаанд, ки ҳамчун сарчашмаи муҳими луғавии забони адабии асри XII хизмат менамоянд.

Ҳангоми омӯзишу таҳқиқи семантикаи воҳидҳои луғавӣ бар мабной осори Ҳоконӣ ба чунин натиҷаи илмӣ ноил гардидем:

1. Тавре аз таҳқиқи таҳлили боби аввал бармеояд, маъно яке аз категорияи аввалиндараҷаи забон ба ҳисоб меравад ва тавассути он заминаҳои ташаккули маъно, хусусият ва навъҳои маъноӣ луғавӣ ҳам омӯхта мешавад [2-М].

2. Таносуби маъноӣ яке аз муҳимтарин воситаҳои ташаккули маъно дар забон маҳсуб шуда, аз ҳар як адиб тақозо менамояд, ки зимни эҷод робитаи маъноӣ ва тарзи дурусти ҳамнишин гардидани вожаҳои забонро ба

хубӣ дарк намуда, дар ҳамин замина асари хешро таълиф намояд. Ҳамчунин, дар сохтани таносуби маъноӣ бештар вожаҳои мавриди истифода қарор мегиранд, ки онҳо аз ҷиҳати истеъмол хоси забони назму наср буда, дар аксари маврид тобиши маҷозӣ пайдо мекунанд ва барои аҳли эҷод вожаҳои ғаёл ба шумор мераванд.

3. То ба имрӯз аз ҷониби забоншиносон вижагиҳои забонии осори Ҳоконӣ мавриди таҳқиқу таҳлили махсус қарор нагирифтааст. Танҳо дар бораи андешаҳои умумии таҳқиқоте, ки доир ба осори боқимондаи ин адиб, дар соҳаи адабиётшиносӣ анҷом дода шудааст, метавон ҳарф зад.

4. Таносуби маъноии воҳидҳои луғавӣ дар низоми семантикаи воҳидҳои луғавӣ дар ҳодисаҳои муродифшавӣ, мутазод, омонимия ва хусусияти вожаҳои сермаъно равшантар инъикос мегардад.

5. Муродиф яке аз муҳимтарин категорияи луғавӣ барои эҷоди назм шуморида мешавад. Муродифоте, ки дар ашъори хеш Ҳоконӣ Шервонӣ мавриди истифода қарор додааст, доираи истеъмолашон васеъ мебошанд.

Аз таҳлили мисолҳо бармеояд, ки шоир дар осораи аз муродифоти ҷуфт ва муродифоти луғавӣ истифода намудааст ва дар ин гурӯҳи вожаҳо ҳам калимаҳои арабӣ ва ҳам тоҷикиро вохӯрдан мумкин аст. Дар осори шоир, ғайр аз муродифоти луғавӣ як қатор вожаҳои вохӯрдан мумкин аст, ки ҳангоми муносибатҳои услубӣ бо матн доштанишон байни ҳам муродиф шуда меоянд ва берун аз матн онҳо ин хусусиятро аз даст медиҳанд. Ташаккулёбии ин навъи муродифот ба ҳунари суҳанронӣ ва сабуку услуби ҳар як адиб вобастагӣ дорад [6-М].

6. Ҳар як эҷодкор бо мақсади ифоданоку образнок ва таъсирбахш баромадани осораи аз вожаҳои муқобилмаъно, ки яке аз воситаҳои хеле муҳими

услубӣ ба ҳисоб мераванд, истифода менамояд. Мутазодҳо дар низоми илмии маъношиносӣ вожаҳои ба ҳисоб мераванд, ки баръакси вожаҳои муродифӣ онҳоро аз рӯйи ифодаи маънояшон фаҳмидан мумкин аст, ки ин ва ё он вожа ба ифодаи ҷуфти зидмаънояш маълум мегардад, ки он ба вожаи дигаре муносибати зидмаъноиро дар худ дорад. Дар осори Хоқонии Шервонӣ ҳам мутазодҳои луғавӣ ва ҳам мутазодҳои матниро вохӯрдан мумкин аст, ки барои шоир яке аз муҳимтарин воситаҳои баёни андеша ба ҳисоб мераванд. Онҳо барои равшану возеҳтар тасвир намудани ҳодисаҳои ба ҳам зид дар асари бадеӣ ва тасаввуроти дидаву шунидаи адибро ба хонанда ҳар чӣ аёнтар инъикос намудан истифода мешаванд [1-М].

7. Вожаҳои омонимие, ки Хоқонии Шервонӣ дар осори гаронбаҳои хеш истифода кардааст, барои хубтар тасвир намудани рӯйдодҳои олами воқеӣ, тасвири манзараҳои табиат, ҳисияти зебоипарастии сухан мебошанд. Дар асоси назарияҳои илмӣ, вожаҳои омонимии осори Хоқонро ба пурраю нопурра ҷудо намуда, онҳоро вобаста ба мавқеи истифодаашон дар осори шоир таҳлил намудем [4-М].

8. Сермаъноӣ яке аз муҳимтарин категорияи луғавӣ барои забони шеър ҳисобида мешавад. Вожаҳои сермаъно бо хусусиятҳои хоси худ барои нутқи шифоӣ ва ҳам нутқи бадеӣ хеле муҳим ба ҳисоб мераванд, зеро маҳз тавассути онҳо ҳар як адиб андешаҳои худро ба таври образнок ифода карда метавонад. Бо истифодаи чунин вожаҳо шоир хонандаи хушзавқро барои дуруст дарк кардани андешаи адиб водор месозад. Хоқонии Шервонӣ таркибу вожаҳои сермаъноро бо мақсади офаридани осори панду андарзӣ мавриди истифода қарор дода, тобишҳои нави маъноии онҳоро мекушояд, ки ин аз пурғановат будани осори назмии классикии забони тоҷикӣ дарак медиҳад [5-М].

9. Таркиби луғавии осори Хоқонии Шервонӣ намунаи муайянкунандаи ҷиҳатҳои забонии асри XII ба ҳисоб меравад. Хусусиятҳои маъноии воҳидҳои луғавии осори Хоқонӣ аз он дарак медиҳад, ки шоир дар суҳандониву суҳансанҷӣ дорои маҳорати баланди эҷодист. Бештари таркиби луғавии осори Хоқониро вожаҳои аслии тоҷикӣ ташкил медиҳанд, ки шоир ба хотири инкишоф додани таркиби луғавӣ дар ашъори хеш аз захираи луғавии забони модарии худ моҳирона истифода бурдааст.

10. Дар гурӯҳҳои мавзӯӣ баррасӣ намудани маъноии воҳидҳои луғавӣ барои таҳлили бонизомии семантикаи воҳидҳои луғавӣ шароит фароҳам меорад.

11. Дар доираи имконоти пажӯҳиш дар гурӯҳҳои маъноӣ-мавзӯӣ баррасӣ намудани вожаҳо дар осори Хоқонӣ барои бо усулу равиши низоммандии маъноӣ баррасӣ кардани вижагиҳои маъноӣ замина мегузорад.

12. Вожаҳои ифодагари хулқу атворе ки шоир дар осораи мавриди корбурд қарор додааст баёнгари хусусиятҳои ахлоқӣ, рафтор ва сифатҳои хубу бади инсон мебошанд. Хоқонӣ ҳангоми истифодабарии ин гурӯҳи вожаҳо дар қолаби калимасозӣ вожаҳои ёригар ба маъноии ёрирасон, ёвар, мардумӣ дар радифи одамгарӣ ва мардваширо дар радифи маҳваш ба риштаи назм кашидааст

13. Дар ҳаёти инсон вақту замон мавқеи хос дорад. Ҳангоми баррасӣ муайян гардид, ки дар ин гурӯҳ чи калимаҳои сода, чи калимаҳои пешванддору пасванддор ва чи калимаҳои мураккаб бештар аслан тоҷикиянд ба ҷуз чанд калимае чун **субҳ, сахар** ки баромади арабӣ доранд [8-М].

14. Калимаҳои мансуби узвҳои бадан дар осори Хоқонӣ ҳам ба маъноии асли ва ба маъноии маҷозӣ корбурд шудаанд. Ҳолате дучор омадем, ки як калимаи мансуби ин гурӯҳи маъноӣ ҳам ба маъноии асли ва ҳам

маҷозӣ истифода шудааст ва калимаи дигар танҳо ба маънои маҷозӣ омадааст. Ҷойи дигар калима танҳо ифодагари маънои аслии хеш аст.

15. Хоқони Шервонӣ вожаҳои ифодакунандаи хешу табориро бо муродифҳо ва гунаҳои аслию иқтибосӣ мавриди истифода қарор додааст. Дар забони тоҷикӣ муродифи маъмули калимаи **фарзанд** бо калимаи **чигарбанд** ифода мешавад. Хоқонӣ ин муродифро дар шакли **чигаргӯша** истифода намудааст [7-М].

16. Дар баробари баррасии хусусиятҳои маъноии вожаҳои ифодагари шуғлу мансаб ва касбу кор муайян гардид, ки дар даврони зиндагии шоир бештар кадом калимаҳои ин гурӯҳ мавриди истифода қарор гирифтаанд [3-М].

17. Ҳаёти инсон ба ҳайвоноту парандагон алоқамандӣ дорад. Вожаҳои ифодакунандаи анвои ҳайвонот ва парандагон дар осори манзум бештар барои ифодаи маънои коннотативии (пардапӯшона) мақсаду маром, хислату хусусият дар муқоиса истифода мешавад. Чунончи сағ – посбон; асп – шутур маркаб, сутур – борбардор; шутур – гурба – нобасомонӣ; шер – ҷасурӣ; оҳу – зебой, чолокӣ; булбул, андалеб, тутӣ – хушилхонӣ; ҷуғд, бум – наҳсӣ бадбахтӣ ва масоли ин, ки дар осори Хоқонӣ ин вижагӣ низ дида мешавад.

Аз таҳлилу таҳқиқи вижагиҳои луғавию маъноии осори Хоқонӣ бармеояд, ки шоири сухансанҷу гавҳаршинос осори пурғановату таркиби луғавии ғанӣ доштаре ба мерос гузоштааст, ки аксари вожаҳои осори он дар забони муосири тоҷикӣ мавриди истифода қарор доранд. Маълум мегардад, ки забон ва нигориши Хоқонӣ сода, раван ва оммафаҳм буда, шоир тавонистааст аз сарвати пурғановати забони тоҷикӣ, бахусус, қабатҳои луғавӣ самаранок истифода барад. Хоқони Шервонӣ шоирест, ки бо истифода аз ғановати

забон дар роҳи инкишоф додани салиқаи эҷодӣ ба шоирони минбаъда таъсири худро гузоштааст.

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚ

Дар забоншиносии тоҷик омӯзишу таҳқиқу таҳлили вижагиҳои луғавию маъноии осори Ҳоконӣ то ба имрӯз ба таври ҷудоғона мавриди омӯзиш қарор нагирифтааст. Вобаста ба ин дар заминаи омӯзиш чунин тавсияҳои илмӣ пешниҳод мегарданд.

1. Бо таъя ба осори донишмандони калассики тоҷик ва таҳқиқоти забоншиносони хоричӣ доир ба маъношиносӣ, илми маъношиносии тоҷик густариш дода шавад.

2. Таҳқиқи диссертатсионӣ дар омӯзишу баррасии ташаккул ва рушди маъношиносӣ, хусусият ва навҳои маънои луғавӣ, шарҳи маънои луғавӣ замина гузошта метавонад.

3. Аз маводди мазкур метавон дар таҳияи дастурҳои таълимӣ доир ба маъношиносии луғавӣ истифода намуд.

4. Натиҷа ва хулосаҳои таҳқиқот метавонад дар омӯзиши вижагиҳои маънои лингвистӣ, ҳелҳои он, таносуби маъноӣ, хусусияти маънои луғавӣ ва намудҳои он, таснифоти маънои луғавӣ-мавзӯӣ ҳамчун маводди назариявӣ мавриди истифода қарор гирад.

5. Омӯзиши забони осору асарҳои шоирону адибони классики тоҷик боис мегардад, ки вижагиҳои забон дар марҳилаҳои таърихии забони тоҷикӣ муайян шавад.

6. Ҷанбаҳои дигари осори Ҳоконии Шервонӣ аз нуқтаи назари ҳам забоншиносӣ ва ҳам адабиётшиносӣ дар шаклҳои таҳқиқоти ҷудоғона мавриди омӯзиш бояд қарор гиранд.

ИНТИШОРОТ АЗ РҶӢИ ДИССЕРТАТСИЯ

А). Таълифот дар маҷалаҳои илмӣ тақризшавандаи Комиссияи аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

- [1-М]. **Шафоати, С.** Вожаҳои мутақод дар осори Хоқонии Шервонӣ / С. Шафоати // Паёми Донишқадаи забонҳо. Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих. – Душанбе, 2022, – №4 (48). – С.68 - 76.
- [2-М]. Гулназарзода, Ж.Б., **Шафоати, С.** Заминаҳои таашаккулу рушди маъно ва маъношиносӣ / Ж.Б. Гулназарзода, С. Шафоати // Паёми Донишгоҳи забонҳо. Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих. – Душанбе, 2025. – №1 (57). – С. 185 - 189.
- [3-М]. **Шафоати, С.** Вожаҳои ифодагари шуғлу мансаб ва касбу кор дар осори Хоқонии Шервонӣ / С. Шафоати // Паёми Донишгоҳи забонҳо. Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих. – Душанбе, 2025. – №2 (58). – С.180 - 183.
- [4-М]. **Шафоати, С.** Омонимҳо (таҷнис) дар осори Хоқонии Шервонӣ / С. Шафоати // Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Бахши илмҳои таърих ва бостоншиносӣ, педагогика ва филология. – Кӯлоб, 2025. – №3-2 (40). – С. 323 - 329.

Б). Мақолаҳо дар дигар маҷмауа ва нашрияҳои илмӣ:

- [5-М]. **Шафоати, С.** Сермаъноӣ дар ашъори Хоқонии Шервонӣ / С. Шафоати // Маводди конференсияи илмӣ-амалии ҳайати профессорону омӯзгорон, докторантон, магистрантон ва донишҷӯёни ДДЗТ ба номи С. Улуғзода таҳти унвони «Таҳқиқи масъалаҳои муҳимми илмҳои гуманитарӣ, ҷомеашиносӣ ва дақиқ дар шароити бисёрфарҳангии таҳсилот». – Душанбе, 2022. – С.53-58.
- [6-М]. **Шафоати, С.** Вожаҳои муродиф дар ашъори Хоқонии Шервонӣ / С. Шафоати // Забон – рукни

тоат. – Душанбе, 2023. – №14. – С. 284 - 290.

[7-М]. **Шафоати, С.** Вожаҳои ифодагари хешу таборӣ дар ашъори Хоқонии Шервонӣ / С. Шафоат // Маводди илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ бахшида ба Рӯзи забони давлатӣ тахти унвони «Забони тоҷикӣ дар арсаи паёмдҳои нав». – Душанбе, 2024. – С. 156 - 160.

[8-М]. **Шафоати, С.** Вожаҳои ифодагари вақту замон дар ашъори Хоқонии Шервонӣ / С. Шафоати // Маводди илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ бахшида ба Рӯзи забони давлатӣ тахти унвони «Забони тоҷикӣ дар арсаи паёмдҳои нав». – Душанбе, 2024. – С.156 - 160.

ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ
УНИВЕРСИТЕТ

На правах рукописи

УКД:809.155.0 (81.2 Тадж. С. 28)

ШАФОАТИ САНГИХМАД

СЕМАНТИКА ЛЕКСИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ (НА
ОСНОВЕ ПОЭЗИИ ХОКОНИ ШЕРВОНИ)

Автореферат
диссертации на соискание ученой степени кандидата
филологических наук по специальности 6.2.2. Теория
языка

ДУШАНБЕ – 2026

Диссертация выполнена на кафедре истории языка и типологии факультета филологии Таджикского национального университета.

Научный руководитель:	Гулназарзода Жило Бурӣ – доктор филологических наук, профессор, ректор Таджикского международного университета иностранных языков имени Сотима Улугзода
Официальные оппоненты:	Рахмон Наргис Шариф – доктор филологических наук, профессор кафедры иностранных языков Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан Амлоев Аминджон Ятимович – кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского языка Российско-Таджикского славянского университета
Ведущая организация:	Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айни

Защита диссертации состоится 04-го июля 2026 года, в 10:00 на заседании диссертационного совета 6D.КОА-117 в Таджикском международном университете иностранных языков имени Сотима Улугзаде (адрес: 734019, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Мухаммадиева 17/6, зал учёного совета, e-mail: havas3001@mail.ru; тел.: (+992) 882-89-17-17).

С содержанием диссертации можно ознакомиться в научной библиотеке Таджикского международного университета иностранных языков имени Сотима Улугзода и на сайте www.dbz.tj.

Автореферат разослан “___” _____ 2026 г.

**Научный секретарь
диссертационного совета,
доктор филологических наук,
доцент**

Сохибназарзода Х.Т.

ВВЕДЕНИЕ

Диссертация посвящена изучению семантики лексических единиц в произведениях Хокони Шервони. **Актуальность темы исследования.** Таджикский язык имеет более шести тысяч лет истории, и письменные наследия, которые сохранились, свидетельствуют о его древности. Изучение и анализ процессов формирования и развития языка дают нам возможность оценить вклад всемирно известных поэтов, писателей и ученых в развитие и прогресс этого языка. По этой причине тщательное изучение поэзии классических авторов и анализ их богатых лингвистических произведений имеют огромное значение, особенно с учетом того, что изучение лексических особенностей сохранившихся поэтических произведений считается чрезвычайно важным. Совершенствование лексического состава любого языка происходит на определенном этапе его исторического развития и неразрывно связано с экономической, социальной, культурной и литературной жизнью его носителей.

Изучение различных аспектов поэзии поэтов классиков и писателей способствуют сохранению этого языка на страницах человеческой истории как официального государственного языка, языка бизнеса, коммуникации, науки и литературы. Наряду с полученными историческими данными мы можем выявить важные проблемы языка, в том числе его современное состояние в сравнении с различными периодами.

В связи с этим, академик Б. Гафуров в своей книге «Таджики» приводит следующее: «X век и последующие века считаются периодами расцвета классической таджикской и персидской литературы». Развитие классической таджикско-персидской

литературы начинается с периода, когда Рудаки, Фирдоуси и их современники создавали свои ценные произведения искусства на таджикском языке» [4, с. 424].

Согласно взглядам лингвиста М.Н. Касимовой, «политическая, социальная, материальная и историческая жизнь каждого народа и нации оказывает огромное влияние на формирование и развитие литературного языка и изменения в его лексическом составе». Поэтому изучение, анализ и исследование литературного языка чрезвычайно важны для выяснения лексических, грамматических и стилистических особенностей литературного языка разных столетий.

Развитие литературного языка в значительной степени зависит от социально-исторических факторов, таких как возникновение письменности, литературы, политики, ремесел, торговли, отношений между соседями и истории народа, то есть развитие и распространение литературного языка тесно и неразрывно связано с обществом и историей народа» [11, с. 3].

«Лексический состав таджикского языка тесно связан с историей таджикского народа, его образом и условиями жизни. Следует отметить, что в формировании и развитии культуры и цивилизации любого народа и нации важнейшей и фундаментальной опорой является язык, и всё, что человек зафиксировал о своей истории, было сделано только посредством языка» [15, с. 5].

На разных этапах и в разные периоды истории развития языка лексикографы, историки, философы, писатели и поэты, а также ученые в целом вносили свой вклад в развитие, рост, расширение, изменение, трансформацию, изучение и анализ языка посредством своих работ.

В качестве источника и материала исследования и анализа истории литературного языка исследователи используют все письменные произведения искусства (поэзию и прозу), научные труды, переписку, произведения и тому подобное.

Творческие способности любого писателя можно определить по его знанию языка. Поэтому, оценивая творчество того или иного литературного деятеля, в первую очередь следует говорить о его языке и стиле изложения.

В прошлом лексикографы и лингвисты занимались анализом и изучением лексической композиции и стилистики языка, рассматривая и обсуждая различные аспекты творчества поэтов. Также, хотя ценное наследие нашей прошлой литературы привлекало внимание русских и европейских востоковедов в последние несколько столетий они уделяли больше внимания его литературным и художественным аспектам и меньше — лексическим и лингвистическим особенностям.

«Литературный язык — это язык, признанный народом, общий для всего народа, изысканный и выразительный» [12, с. 3]. В нашем научном исследовании мы решили рассмотреть семантику лексических единиц на основе творчества Хокони Шервони.

Известно, что для прояснения некоторых аспектов лексико-семантических элементов очень важно рассматривать поэтические произведения нашего богатого языка. Взгляды лингвиста М.Н. Касимовой на это таковы: «Материалы, собранные из письменных произведений, могут отражать состояние литературного языка определенного периода только тогда, когда он изучается и интерпретируется с научной точки зрения как литературный язык. Для изучения, анализа и исследования литературного языка и его

характеристики недостаточно просто перечислять лингвистические факты, специфичные для определенного периода (такие как система звуков, лексика, грамматические формы, средства синтаксической коммуникации, синтаксические единицы и т. д.), необходимо показать связь таких лингвистических фактов с разговорным языком изучаемого периода и с его различными литературными и стилистическими направлениями.

Следует помнить, что слова и фразы, грамматические формы и конструкции литературного языка также участвуют в живом разговорном языке и заимствуются непосредственно из живого языка; существуют также слова и фразы, структуры и выражения, конструкции, характерные только для книжного литературного языка. По этой причине разговорный и литературный язык отличаются друг от друга» [11, с. 7].

Таким образом, впервые на основе поэзии Хокони Шервони были изучены и исследованы особенности лексических единиц, и в зависимости от исследовательского подхода в определенной степени раскрывается и определяется семантическая природа лексических единиц и способы их использования в поэзии Хокони на определенном этапе развития таджикского языка, что имеет важное значение в истории литературного языка.

Сохранившиеся поэтические наследия Хокони Шервони, составляющие обширную коллекцию, свидетельствуют о его выдающемся поэтическом таланте. Поэт поднял искусство риторики своего времени на высокий уровень. В число его произведений входят касиды, газели, повторы, стихотворные отрывки, маснави, рубаи, «строфическое стихотворение с рефреном» и др. Хокони является сочинителем касид. В своих касидах он восхвалял и

оплакивал эмиров и чиновников, великих людей того времени, движение караванов, чудесные пейзажи природы, пустынную ночь, критиковал современников и благочестивых людей, жаловался на жизненные трудности, смерть жены и детей, родственников и тому подобное.

Б. Шарифзода, анализируя произведения «Хокони и поэтическая критика», отмечает следующее: «Могущественная мысль и твердые идеи поэта, с их тонким смыслом и точными, привлекательными интерпретациями, отличают его творчество от творчества его единомышленников. Именно эта природная сила позволила ему вплетать в нить поэзии различные смыслы и значения и с полным мастерством входить во все виды речи» [1, с. 33].

Сборник (диван) газелей поэта насчитывает 17 тысяч стихов и включает около 290 стихов, 330 газелей, более 300 рубаи, 106 больших касид, 110 малых касид и 540 арабских двустиший. При написании этой работы, мы смогли в полной мере использовать касиды, газели и рубаи поэта.

Степень изученности темы исследования. Изучение семантики лексических единиц имеет важное значение для выявления и уточнения теоретических и практических особенностей лингвистики и семасиологии, поскольку лексические единицы, как смысловые элементы языка, являются бесценным и фундаментальным материалом для изучения семантических свойств в лингвистической семасиологии. В этом контексте исследователи и ученые выражают свои мнения и идеи по этой теме в статьях и монографиях, таких как работы М.Н. Касимовой, Г. Маджидова, Д. Ходжаева, З. Мухторова, М. Саломиина, Дж. Гульназарзоды, И.М. Кобозевой, М.А. Кронгауза, М.Л. Василева, И.В. Арнольда и др. В ходе исследования нами выявлено,

что относительно языка произведений писателей XII века написано несколько научных трактатов в области литературоведения и языкознания, которые касаются того или иного аспекта языка произведений писателей этого периода. В этих работах исследователи анализируют язык прозы и поэзии представителей XII века, в частности, великого Хокони. На современном этапе опубликованы исследования по лексико-стилистическим вопросам произведений классического таджикского периода, которые были подготовлены такими исследователями, как М.Н. Касимова, О.Х. Касимов, З. Мухторов, К. Мухтори, С. Халимов, Ш. Каримов, А. Абдукодиров, А. Давронов, С. Халимова, Ш. Кабиров, М. Саломов, М. Джумаев, Ш. Исматулло и другими, большинство из них посвящены в большей степени лексическим и семантическим аспектам слов, использовавшихся в то время.

Впервые в таджикской лингвистике в 1950-х годах Н. Масуми изучил язык и стиль повести С. Айни «Смерть ростовщика» и опубликовал свою монографию «Очерки о развитии таджикского литературного языка» в 1959 году.

Позже, в 60-70-е годы XX века, началось изучение языка поэзии и прозы в таджикском языкознании. Р. Гаффоров «Язык и стиль Рахима Джалила» [1966], Б. Камолиддинов «Язык и стиль Хакима Карима» [1967], М. Мухаммадъев «Очерки о лексиконе таджикского литературного языка» [1968], «Некоторые лексические особенности Шахнаме», Ш. Каримов «Семантика лексических единиц газелей Хофиза» [1993], С. Сабзаев «Язык и стиль просветительных поэтов» [1998], «Язык и стиль выражения Мавлоно Джалолиддина Балхи» [2014], Ш. Буриев «Лексические синонимы в Маснави Маънави» Джалолиддина Руми» [2002], М.Н. Касимова «История таджикского языка» [2003], Ширинбонуи Исматулло «Некоторые лексико-семантические

особенности газелей Камола Худжанди» [2007 г.], Г. Махкамова «Антонимы в поэзии Лоика Шерали» [2009 г.], Ф. Шарифова «Лексические особенности “Кашф-ул-Махджуб”-Худжвири» [2011 г.], С. Халимова «Заимствованные слова в творчестве Сайидо Насафи» [2013], У.К. Садуллоев. «Лексические и семантические особенности «Футувватнома Султана» Хусейна Войзи Кошифи» [2013], А. Абдукодиров «Язык и поэтический стиль Мирзо Турсунзоды», Г. Дустов «Аллегорические фразеологические единицы в таджикском языке» [2015], М. Саломов исследовал «Лингвистические особенности газелей поэтов XII века» [2018], М. Олимджонов «Структурные и семантические особенности сложных слов в поэзии Бедиля» [2022] и Д. Сатторова «Язык и стиль рассказов А. Дехоти» [2024].

Первые сведения о поэтическом статусе и уникальном стиле Хокани можно найти в стихотворении «Лубоб-ул-албоб» Мухаммада Ауфи Бухорои. Мухаммад Ауфи выразил свое мнение о творческом искусстве поэта и особенностях его уникального стиля: «Хокони был красноречивым выразителем области слова, он был писцом речей, подобно Хассану. Некоторые считают, что стиль речи завершился на Хокони, и после него никто не смог сочинять столь изящные и стройные стихи в таком духе».

Другие авторы тазкиры, в том числе Лутфалибек Озар в „Оташкаде“, Мухаммад Али Табрези в „Райханат-ул-адаб“ и Ризокулихан Хидаят в „Маджмаъ-ул-фусаха“, высказывались о стиле и манере поэта и представили его как поэта с собственным, оригинальным стилем.

С XIX века востоковеды обращали внимание на творчество этого великого оратора. В этом контексте опубликованы статьи и диссертации Н.В. Ханикова, В. Минорского, современных ученых Э. Бертельса, Али Абдуррасули, Бадеуззамона Фурузонфара, Забехулло

Сафо, Мухаммада Муина, Абулхусайна Заринкуба, Боймурода Шарифзода и других ученых.

Связь исследования с программами (проектами) или научными темами. Диссертационная работа связана с приоритетными направлениями научных и научно-технических исследований в Республике Таджикистан на 2021-2025 годы (Постановление Правительства Республики Таджикистан от 26.09.2020 г. № 503) и Программой развития государственного языка на 2020-2030 годы (Постановление Правительства Республики Таджикистан от 28.11.2020 г. № 647), а результаты и выводы научного исследования могут сыграть важную роль в разработке и совершенствовании образовательных программ. Тема диссертационной работы составляет один из разделов научно-исследовательской работы кафедры истории языка и типологии филологического факультета Таджикского национального университета и выполнялась поэтапно на основе данного плана.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИССЛЕДОВАНИЯ

Цель исследования. Основная цель исследования в диссертации — изучение семантики лексических единиц на примере произведений Хокони Шервони. Диссертация включает в себя полный обзор семантики лексических единиц в семантических слоях — лексические синонимы, синонимы, омонимы, семантика, сфера применения лексических единиц, а также классификацию слов, обозначающих поведение, время, родство, род занятий, профессию, названия животных, мест и их употребление на примере произведений Хокони, которые мы изучили в рамках научной работы.

Задачи исследования. Основными задачами научного исследования данной диссертации являются изучение и анализ способов семантического развития

слов и их лексико-семантических особенностей в произведениях Хокони, важнейшими из которых являются:

- рассмотрение истории и становления развития семасиологии;

- рассмотрение взглядов лингвистов на интерпретацию лексического значения;

- определение особенностей типов лексического значения;

- анализ проявления соотношения смысла в значении;

- анализ и изучение лексико-семантических единиц на примере поэзии Хокони Шервони;

- в системе лексикологии и семантики рассмотрение особенностей поэзии поэта и способы использования языковых единиц в его стихотворениях;

- определение принадлежности синонимов с точки зрения этимологии;

- определение особенностей антонимов в стихотворениях Хокони Шервони;

- изучение лексико-стилистических особенностей омонимов в стихах поэта;

- определение места многозначных слов в стихах Хокони и степени их использования;

- семантическая классификация лексем в том числе:

- роль и место слов, выражающих нрав и поведение на примере творчества поэта;

- определение семантических особенностей лексем, обозначающих время;

- определение места и способа использования слов, обозначающих род занятий в стихах Хокони;

- лексемы родства в стихах Хокони;

- на примере языка поэзии Хокони Шервони показать процесс развития таджикского литературного языка.

Объект исследования. Объектом исследования

являются избранные стихотворения Хокони Шервони.

Предмет исследования. Изучение и рассмотрение семантики лексических единиц в стихотворениях Хокони Шервони.

Теоретические основы исследования. В лингвистике семантика занимает центральное место в системе лексических единиц. Рассмотрение семантических особенностей в лексической семантике определяет и конкретизирует семантическую систему лексических единиц. Действительно, лексико-семантические особенности стихотворений Хокони анализировались и изучались нашими исследователями, но некоторые лексико-семантические специфики стихотворений Хокони изучаются и анализируются впервые и посредством определения лексико-семантических особенностей произведений поэта определяются некоторые особенности лексического состава таджикского литературного языка таджиков XII века. Таким образом, показан вклад поэта Хокони Шервони в развитие таджикского литературного языка. Теоретические положения исследования основаны на трудах отечественных учёных-языковедов. При написании диссертации были использованы работы таджикских лингвистов М.Н. Косимовой, Б. Камолиддинова, Ш. Кабирова, Х. Маджидова, Х. Талбаковой, Д. Ходжаева, Х. Хусейнова, С. Сабзаева, М. Норматова, Ш. Хаитовой, Ф. Шарифовой, М. Джумаева, М. Мухаммадиева, Д. Фозилова, К. Мухтори, М. Солехова, М. Саломиеёна, Ж. Гулназарзода, Х. Дустзода, У. Садуллоева. Также в ходе анализа, обсуждения и разъяснения значения слов нами использован ряд словарей, таких как «Фарҳанги забони тоҷики», «Фарҳанги осори Дҷоми» Амона Нурова и «Фарханги форси» Мухаммада Муина, «Фарханги форси» Амида, «Фарханги форси ба пахлави» Бахрома Фарахваши, «Гиёс-ул-лугот» и «Бурхони коте».

Научная новизна исследования. В диссертации впервые исследуется семантика лексических единиц на основе поэзии Хокони Шервони, что может помочь исследователям в изучении вопросов, связанных с лингвистикой, лексикологией, семантикой, выделением семантических групп слов и их употреблением.

Также при изучении мы обратили внимание на следующие лексические особенности:

1. Впервые исследованы семантические категории слов, такие как синонимы, антонимы, омонимы и многозначные слова на основе поэзии Хокони Шервони.

2. Впервые изучен лексический состав произведений поэта по тематическому признаку (слова, обозначающие поведение, время, родственные отношения, части тела, род занятий, животные).

3. Впервые изучена сфера использования слов в поэзии Хокони по отношению к социальным особенностям.

Положения, выносимые на защиту:

1. В ходе анализа было доказано, что семантика как наука в языкознании возникла в XIX-XX вв, а особенности лексического значения, интерпретация лексического значения слова и его типы изучались отечественными и зарубежными лингвистами. В связи с этим, мы разделили типы лексического значения слова на две группы: свободное лексическое значение и зависимое фразеологическое значение или устойчивое значение слова, и подвергли их изучению.

2. При рассмотрении семантических категорий слов в стихотворениях Хокони выяснилось, что синонимы, антонимы, омонимы и многозначные слова использовались очень широко, что в определенной степени заложило основу для развития таджикского языка.

3. На примере стихов Хокони можно найти парных омонимов, как лексических, так и текстовых. Мы также

рассмотрели омонимичные слова, используемые поэтом в его стихах, разделив их на две группы: лексические и текстовые. Большинство омонимов, которых использовал поэт — это слова таджикского происхождения.

4. Слова, обозначающие время, родство, род занятий, характер, части тела и животных очень распространены в поэзии Хокони, поскольку они считаются важнейшим средством придания его стихотворениям красочности и выразительности, а также демонстрируют лексическое богатство таджикского языка.

Теоретическая значимость диссертации заключается в том, что исследованный материал заложит основу для изучения семантики лексических единиц литературного языка XII века в будущем. Он также поможет в преподавании лексикологии, семасиологии, таджикского литературного языка и спецкурсов в филологических группах.

Практическая значимость исследования заключается в том, что семантика лексических единиц на основе собранного материала используется в качестве научного источника для более глубокого понимания поэтического творчества поэта. Полученные выводы могут быть использованы на филологических факультетах институтов и университетов республики при разработке учебных пособий и текстов лекций по языкознанию, в том числе теории языка.

Соответствие диссертации паспорту научной специальности. Диссертация «Семантика лексических единиц (на примере поэзии Хокони Шервони)» на соискание ученой степени кандидата филологических наук полностью соответствует паспорту научной специальности 6.2.2. Теория языка.

Личный вклад соискателя ученой степени в исследование заключается в том, что она определяет

степень изученности семантики лексических единиц стихотворений Хокони, всесторонне рассматривает пути дальнейшего изучения вопросов, связанных с семантикой, лексикологией, выделением семантических групп слов, их использованием в научных исследованиях. Также диссертант, опираясь на богатый материал лингвистов, выявляет семантические особенности стихотворений поэта.

Апробация и внедрение результатов исследования.

Основные положения диссертации обсуждались на кафедре теории и практики языкознания факультета филологии и журналистики Таджикского международного университета иностранных языков имени Сотима Улугзаде. Также основные положения диссертации обсуждались специалистами на ежегодных научно-практических конференциях профессорско-преподавательского состава Таджикского международного университета иностранных языков имени Сотима Улугзаде. Основное содержание диссертации было представлено в выступлениях и докладах на международных конференциях: «Синонимичные слова в стихотворениях Хокони Шервони» /Шафоати С./ /Забон –рукни тоат (Сборник статей международной научной конференции «Развитие таджикского литературного языка в X-XV вв.» в честь 90-летия д.и.ф. члена-корреспондента НАНТ, профессора Косимовой М.Н.). – Душанбе, 2023. – С. 284–290., «Слова родства в произведениях Хокони Шервони» // Республиканская научно-практическая конференция, посвященная Дню государственного языка, под названием «Таджикский язык на арене новых свершений», а также отдельные статьи автора, опубликованы в сборниках различных научных журналов.

Публикации по теме диссертации. Основные положения диссертационного исследования

опубликованы в 8 статьях, в том числе в 4 статьи, опубликованные в рецензируемых научных журналах Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан.

Структура и объём диссертации. Диссертация состоит из введения, трёх глав, заключения и списка использованной литературы. Объём работы состоит из 179 страниц компьютерного набора.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ

Во введении диссертации излагается информация об актуальности темы исследования, степени её изученности, целях и задачах исследования, объекте, предмете, основных теоретических и методических источниках, теоретической и практической значимости исследования, научной новизне, апробации и внедрении полученных результатов.

Первая глава диссертации озаглавлена «**О семантике и семасиологии**» и содержит информацию об изучении значения как основной единицы семасиологии, а также об истоках науки о семантике, и включает 4 подраздела.

Семантика, как важное понятие семасиологии, появилась в филологической науке в период развития учения о значении слов и ранее была известна как наука семантика. Для учёных вопрос о понимании семантики считался актуальным, поскольку он ведёт к пониманию речи или письменного текста и в своей системе объединяет значимые единицы языка, к которым относятся слова, словосочетания, предложения и тексты.

Лингвист М. Саломиён, исследуя языковые особенности газелей поэтов XII-XIV веков относительно значения и слова, приводит в качестве примера идеи Абдуррахмана Джамии, который «рассматривает семантику как один из трех основных аспектов слова, а именно слово, ситуация и значение»

[21, с. 91]. То есть, идеи Джами о семантике можно выразить следующим образом:

1) Семантику на примере центральной единицы языка представляет слова;

2) Показывает преимущество слова по сравнению с другими знаковыми единицами, которые также имеют семантика;

3) показывает твердую взаимозависимость этих аспектов, то есть ситуация – это специализация чего-либо над чем-либо, семантика – это то, что предназначено для объекта, слово – для выражения значения, а ситуация содержит знак, а слово указывает на значение [3, с. 8–13].

Дискуссии о семантике и функциях языка актуальны и важны для любого философского подхода, интересующегося лингвистикой. Поэтому, основу семасиологии ищут в древнегреческой философии, начиная с идей Платона и кончая Аристотелем. Стоит отметить, что концепцию семасиологии следует искать не в меньшей степени и в китайской философии, и принципиальное различие между этими двумя идеями заключается в том, что в китайской философии нет разницы в содержании, а, прежде всего, во влиянии этих идей на европейские традиции. Учёные связывают возникновение семасиологии как самостоятельной науки с появлением трудов английского философа Джона Локка, которое датируется серединой XVII века. Формирование лингвистической семасиологии относится к XIX веку. В 1839 году немецкий лингвист К. Рейзиг предлагает новую дисциплину и её название – «Наука о семантике» (в немецком языке – семасиология, также образованная от древнегреческого *semasino* – выражать, *semasia* – значение) и рассматривает её как одну из грамматических дисциплин. Лингвист Х. Кронассер отмечает, что термин «семасиология» впервые был использован в тексте неопубликованных

трудов К. Рейзига в 1826 году.

В 1883 году французский лингвист М. Бреаль предлагает новое название дисциплины – семантика (от фр. *sematique*), и стоит отметить, что он использует этот термин в одном из своих писем ещё в 1878 году.

Таким образом, семантика стала самостоятельной отраслью лингвистики в конце XIX и начале XX веков.

Слово «семантика» происходит от греческого слова *semantikos* – «обозначающий, указывающее на значение», и впервые в 1894 году лексема семантика как лингвистический термина была рассмотрена учёными в ассоциации лингвистов Америки. В современную эпоху первая работа по науке о семантике и семасиологии принадлежит Мишелю Бреалю и была опубликована под названием «Семасиология. Чтения по науке о значении».

Семасиология занимается анализом взаимосвязей между языковыми выражениями и реальным или воображаемым миром. Именно эта взаимосвязь и совокупность таких взаимосвязей позволяют нам говорить во общем о семасиологии. Эти взаимосвязи заключаются в том, что языковые выражения, включая слова, фразы, предложения и тексты, представляют всё существующее в мире: предметы, качества (или характеристики), действия, способы выполнения действий, отношения, состояния и их результаты. Таким образом, семантика в системе семасиологии отражает реальный мир до тех пор, пока существует значение слова.

Второй раздел первой главы озаглавлен **«Интерпретация лексического значения слова»** и содержит информацию о лексическом значении слова.

В таджикском языкознании полное определение семантики и ее видов было разработано Х. Маджидовым. Лингвист последовательно анализирует особенности лексического значения и рассматривает

лексическое значение слова как непосредственное отражение предметов, событий, явлений объективной жизни и различных отношений между ними [12, с. 25].

Группа слов, имеющих лексическое значение, различаются по способу проявления значения. Типы лексического значения слова можно определить несколькими способами. Если учитывать номинативную функцию слова и его связь с предметами, явлениями и знаками в процессе восприятия реального мира, то в этом случае возникают два типа значений: прямое и переносное.

Третий раздел первой главы называется **«Особенности типов лексического значения»**.

Одной из основных задач семасиологии является определение связей и отношений между значениями, поскольку языковые значения неразрывно связаны между собой. Лексические значения возникают друг из друга и не могут существовать в отдельных случаях друг без друга.

Профессор Х. Маджидов делит значение на свободное и устойчивое в зависимости от способа его выражения, отмечает: «Если лексическое значение слова имеет больше возможностей выражения и чаще сочетается с другими словами, такое лексическое значение называется свободным значением. Если диапазон употребления слова ограничен, возникают устойчивые лексические значения» [12, с. 26]. Он также делит лексическое значение слова на два типа:

1. Свободное лексическое значение;
2. Фразеологически зависимое значение или устойчивое значение слова.

Свободное лексическое значение, в свою очередь, делится на концептуальное, эмоциональное, модальное и денотативное.

Концептуальное лексическое значение имеет наивысший статус среди свободных лексических

значений, поскольку оно обеспечивает основу для возникновения некоторых модальных, эмоциональных и демонстративных значений. То есть, в другой форме, его можно выделить из этих трех значений отдельно.

Новейшая теория об эмоциональном значении принадлежит исследователю Х. Маджидову. Х. Маджидов считает эмоциональное значение разновидностью лексического значения и полагает, что основой возникновения этого типа значения в слове является выражение различных эмоциональных пластов носителей языка.

Модальное лексическое значение также занимает особое место среди свободных лексических значений. Это тип значения, который может определять отношение говорящего к выражаемой мысли.

Денотативное значение также входит в одно из свободных лексических значений и носит номинативный характер.

Ко второй группе лексического значения входят устойчивые значения слов, или фразеологически зависимые значения. Группа слов, входящих во фразеологически зависимое значение, несмотря на ограниченную сферу их употребления, обладает большей самостоятельностью и входит в состав свободных лексических значений.

Таджикский лингвист Г. Маджидов дал полное объяснение фразеологического значения [13, с. 3-7].

Семантика считается основной категорией языкознания. Восприятие значения свойственно человеческому сознанию. В целом, язык является средством отражения реального мира бытия, который также изучается и исследуется в рамках науки о семантике.

Четвертый раздел первой главы диссертации озаглавлен **«Выражение семантической корреляции в значении»**.

Корреляция или соответствие являются показателем значения, а не самим значением, поскольку их соотношение регулируется законом семантического тождества. Семантический закон тождества требует, чтобы слова, совпадающие в речи, имели хотя бы одно общее значение (сему) при выражении своих значений. Следовательно, можно сделать вывод, что соотнесение слов под действием определенного закона является важным средством разделения и определения различных значений слов [2, с. 44].

Таким образом, семантическая соотнесенность является одним из важнейших средств формирования смысла в языке и требует от писателя при создании произведения умения чувствовать смысловую связь и правильное сочетание слов в языке, и на этой основе создавать своё произведение. Кроме того, при создании семантической соотнесенности чаще всего используются слова, которые в большинстве случаев приобретают переносное значение и являются для творца действующими словами.

Вторая глава диссертации называется **«Семантическое соотношение лексических единиц на примере поэзий Хокони Шервони»**, в которой даны сведения по изучению лексических единиц и их классификации, и которая состоит из 4 раздела.

Первый раздел второй главы называется **«Семантико-стилистические особенности синонимов»**. Одним из слоев лексической структуры таджикского языка считаются синонимы, к которым относятся слова, близкие по значению, а иногда и равнозначные, разница между которыми видна в некоторых их стилистических особенностях. Хотя источники синонимов различны, их общая черта заключается в одном: они обогащают словарный запас языка. Хотя источники синонимов различны, их всех объединяет одно: они обогащают словарный состав языка.

Каждый таджикский лингвист объяснил и разъяснил синонимы на основе своих научных исследований и анализа. Первая группа считает, что несколько слов имеют одинаковое значение, вторая группа считает их близкими друг к другу, третья группа считает синонимичными одни и те же понятия, а некоторые другие считают синонимичными одни и те же вещи.

Существуют слова, имеющие синонимическую связь. Среди предыдущих ученых по этому вопросу существуют разногласия. Некоторые из них не считают этот случай допустимым и считают его абсурдным (неуместным), но другая группа считает его допустимым, потому что, если бы он был недопустимым, этого бы не произошло. Например, они приводят слова *lais* (хищный лев) и *asad*. Третья группа слов, по словам Омули, состоит из разных или нескольких слов (множественных), связанных одним из своих значений (т.е., множественных слов с единым значением). Это семантическое явление с точки зрения современной лексикологии называется полисемией [30, с. 19].

Относительно источников возникновения синонимов таджикский лингвист М.Н. Косимова отмечает следующее: «Синонимы являются одним из средств обогащения лексического состава языка и развития речи и обладают разнообразными стилистическими особенностями. Источниками возникновения синонимов в языке, по исследованиям лингвистов, являются: а) словообразование; б) заимствование слов из разговорной речи и фразеологизмов; в) заимствование слов из других языков; г) эвфемизмы» [11, с. 86].

Следует отметить, что синонимы играют важную роль в придании поэзии изящности и утонченности, плавности речи, придании ей художественного

колорита. Хотя таджикский язык считается основным источником синонимов, в некоторых случаях синонимы таджикских слов встречаются в заимствованиях, особенно в арабских. Например, исконно таджикские слова **чаҳон** (мир), **чарх**(колесо), **дунё** (вселенная), **гетӣ** (мир) используются как синонимы с арабскими словами **дахр**, **олам** и **фалак** Хокони вовлек эту группу слов в нить поэзии как в прямом, так и в переносном смысле.

Донаи дур, ки амонат ба шумо додастам,
Он амонат ба ман **эмин** зи зарар боздихед

[37, 327].

То зерно (или жемчужину), что я доверил вам,
Верните мне в целостности и сохранности. (досл.пер)
Аз кафи айём **амон** кас наёфт,
В-аз равиши дахр замон кас наёфт [37, 362].

Никто от рук времён покоя не нашёл,
И от теченья дней спасенья не обрёл. (досл.пер)
З-он баҳори **офият**, к-айём дошт,
Ёдгор акнун гиёе монда нест [37, 360].

От той благополучной весны, что было время,
Теперь не осталось в памяти ни одного растения

[37, 360].

Аҳл бар рӯйи замин чустем, нест,
Ишқро як нозанин чустем, нест
Людей искали на земле, но не нашли,
Искали мы любви, но не нашли (букв.) [37, 360].

Кори гетиро навое монда нест,
Рӯзи **роҳатро** бақое монда нест [37, 360].

В делах мирских новизны уже не осталось,

И дню покоя долговечность не досталась.

(досл.пер)

Донӣ, ки **осуда** кист дар олам?

Он ки мақбули аҳли олам нест [37, 365].

Знаешь, кто спокоен в этом мире?

Кто не признан в том мире людской. (досл.пер)

Лексемы «эмин», «амон», «офият», «аҳл», «роҳат»

арабского происхождения. Слово «амон» означает утешение, мир, здоровье; в переносном – убежище; спасение [27, с. 64], «офият» – здоровье, благополучие, здоровье; в переносном – благополучие, спокойствие, безопасность [27, с. 938], слово «аҳл» – женщина, член семьи, народ, люди, достойный, заслуженный, дружный, принадлежащий [27, с. 100], «эмин» – безопасность, полнота, мир, а «роҳат» – мир, спокойствие и отдых [28, с. 170]. Хокони использовал слово «аҳл» в метафорическом смысле мира, спокойствия.

Лексема «осуда» имеет таджикское происхождение и определяется в словаре как «беззаботный, невозмутимый, спокойный, мирный, умиротворённый, безмятежный и лёгкий» [28, с. 38]. В этих стихах Хокони связывает синонимы «офият», «амон», «эмин» и «осуда» с их первоначальными значениями: мир, спокойствие, покой. В таджикском языке есть группа слов, которые могут быть синонимами только в контексте и не связаны друг с другом вне контекста. Эта группа слов называется текстовыми синонимами. В следующем стихе Хокони лексемы «ёру мардум» имеют значения «знакомый» и «чужой» и противопоставлены значением, но слова «мардум» и «каждум» представлены как консекстуальные синонимы, выражающие значение сопутствие.

Ёру мардум, мору **каждум** дон кунун Хоқониё,

К-аз думи **каждум**, дами мардум туро бадтар

бувад

Друзья и люди, змеи и скорпионы, знай теперь, о

Хоқони,

Выдох людей тебе хуже хвоста скорпиона [31, с. 874].

Составители толковых словарей дают токование слово «мардум» как «люди», «много людей», «народ», «чужие», «другие» [26, с. 761], а слово «каждум» – как 1. ядовитое жалящее животное – скорпион; 2. скорпион,

восьмое из двенадцати небесных созвездий – скорпион [26, с. 527]. Поэт использовал эти слова в переносном смысле – «чужаки (чужие люди)».

Парные синонимы сходны с фразеологизмами по своей конструкции, но отличаются от них в других отношениях. Например, Хокони искусно вплетает парные синонимы– «**зевару зар** (драгоценности) **чавру чафо** (страдание)» [31, с. 94] – в тексте стихов в их прямом значении.

Оре, оташ ачалу боғи бабар фарзанд аст,
Рафт фарзанд, шумо **зевару зар** бикшоед
Да, огонь это смерть, а дитя – это плодовитый сад
Ушли, дети, откройте драгоценности и
золото.(букв.) [31, с. 322].

Лексемы «зар» и «зевар» имеют таджикское происхождение и трактуются в культуре как означающие украшения, золото [26, с. 448].

Второй раздел второй главы называется «**Антонимическое соотношение**».

Таджикские лингвисты еще со времен Средневековья рассматривали и обсуждали лексические особенности омонимов в своих научных трудах. Например, Ходжа Хасна Нисари в своем комментарии к словарю предоставил информацию о лексико-семантических явлениях слов, относящихся к области лексикологии, и в случае омонимов из поэтического отрывка выделил в качестве омонимов слова «высокий»(баланд) и «низкий» (паст), «небытие» и «бытие», «небо» и «земля», «тепло» и «холод», «сухой» и «влажный» [30, с. 218].

Большинство антонимов, встречающихся в произведениях Хокони, являются исконно таджикскими и используются в современном таджикском языке. Например, антонимы неку бад (добро и зло), беҳтару бадтар (лучший и худший), дӯсту душман (друг и враг), гиряву ханда (плач и смех);

Хокони́ро аз они худ дон,
Неку бади *ӯ* аз они худ бин
Признай Хокони своим

Его хорошее и плохое признай своим (букв.) [31, с. 433].

Беҳтарин *дӯсте*, ки буд маро
Бадтарин душманӣ ба ман бинмуд
Мой лучший друг оказался моим злейшим
врагом.(букв.) [31, с. 458].

Иногда, для полноты и выразительности мысли автор использует несколько антонимов подряд. Даннае группа антонимов называются парными.

Чун шароби **талху ширин** даркашӣ,
Пешкаш сад *ҷони ширин* оварам
Если вы желаете горькое и сладкое вино,
Я приведу вам сто красавиц (букв.) [31, с. 418].

Некоторые антонимы не теряют своей противоречивой природы вне контекста, но есть слова, противоположное значение которых известно из содержания текста. Такие слова не имеют семантических антонимических отношений вне контекста и в лингвистике называются контекстуальными или текстовыми антонимами. Например, в приведённых ниже стихах слова **талх** – **шакар** (**горький** – **сахар**), **санг** – **шакар** (**камень** - **сахар**), **заҳр** - **шакар** (**яд** - **сахар**) стали текстовыми антонимами.

Чун **талх** сухан ронӣ, тунги **шакарат** хонам,
Чун кор ба *ҷон орӣ*, *ҷони дигарат* хонам.
Твои грубые слова, считаю сладким сахаром,
Верные твои дела, считаю я сердечными (букв.)
[31, с. 410].

Дӯст дар рӯи мо чун **санг** андохт,
Мо ба шукрона **шаккар** андозем [31, с. 416].

Если друг кинул камнем нам в лицо,
Мы с благодарностью сладко ему ответим (букв.)

В этом стихе слово санг – «камень» относится к горькому, плохому слову, а слово шакар – «сахар»

относится к хорошему, сладкому слову.

Было выявлено, что текстовые омонимы встречаются и в стихотворениях поэта.

Третий раздел второй главы диссертации озаглавлен «**Роль омонимов в изучении семантики лексических единиц**».

В таджикской лингвистике группа слов, имеющих одинаковый звуковой состав, но разные значения, относится к лексической категории омонимов. Омонимы имеют различные пути и средства происхождения. Первой основой для возникновения омонимов считаются исходные таджикские слова.

С точки зрения лингвиста М. Саломиёна, семантическое проявление омонимов тесно связано с литературным текстом, то есть слово, используемое в качестве омонима, раскрывает свое значение только в контексте. Следовательно, существование омонимов вне текста невозможно [21, с. 210].

В ходе исследования выяснилось, что большинство омонимов, используемых поэтом, являются исконно таджикскими словами.

Слово хон и ему подобные мы включили в группу неполных омонимов.

Хон I – Правитель:

Ба як лафз он се хонро аз чаҳи ашк,

Ба сахрои яқин орам ҳамоно

Одним словом я выведу этих трёх ханов из

колодца слёз,

В несомненное поле приведу мгновенно (досл.пер.)

[31, с. 331].

Хон II – красочный, стол (дастархан-скотерть):

Аз дида чуръадон кунам, аз рух намакситон,

То нӯши ҷому хуш намаки **хони** кистӣ? [31, с. 452].

Из глаз я сделаю чашу для капель, с лица —

возьму соль,

Чтоб пить и чувствовать вкус — с чьего же ты

стола? (досл.пер.)

Хон III – читать, приглашать:

Бирафтам пеши шоҳаншоҳи ҳиммат, то замин
бӯсам,
Ишорат кард давлатро, ки боло **хону** биншонаш
[31, с. 343].

Подошел к почтенному царю, до бы целовать
землю,
Указал власти, что пригласить ближе и посадить.
[досл.пер.].

Хон IV – назначать (таъйин кардан):

Заҳри ғами хешам дех, то умри хушат гӯям,
Хоки дари хешам **хон**, то тоҷи сарат хонам
[31, с. 410].

Дай мне яд моей печали, чтобы я мог жить
счастливо,
Собери пыль с моего порога, чтобы я мог увенчать
твою голову (досл.пер.)

Третья лексема хон синонимична другой [см: 12, с. 60].

В произведениях Хокони можно наблюдать тип омонимов, которые используются в различных формах слов, фраз и сложных слов и морфологически схожи. Следовательно, эти типы слов похожи в письменной форме, но различаются по произношению, числу и месту ударения.

Имрӯз **ду ҳафт аст**, ки рӯйи ту надидам,
В-он моҳи **дуҳафт** аз хаами мӯйи ту надидам
[31, с. 414].

Сегодня две недели, как я видел твое лицо.
Пол месяца я не видел твоих волос (досл.пер.)

В этом стихе слово и выражение “ду ҳафт” (две недели) являются омонимами. В первой строке оно означает две недели. Во второй строке оно используется в значении новый месяц, состоящий из четырнадцати

дней, в переносном - возлюбленная.

Четвёртый раздел второй главы называется «**Особенности многозначных слов в поэзии Хоконии Шервони**».

В семасиологической системе языка по сравнению лексем, семантики больше, поскольку большинство слов в языке имеют несколько значений, которые имеют различные понятия о предметах, действиях, знаках и количествах.

Таджикский исследователь Д. Ходжаев процитировал идеи Насируддина Туси о двух типах деления группы семантических слов следующим образом: «С точки зрения Насируддина Туси, слова становятся семантическими в результате сходства или тонких стилистических нюансов, между значениями которых существует общность. Например, понятие, выраженное словом «чашма», является общим в выражениях «чашмаи об», «чашмаи тарозу», «чашмаи офтоб» [30, с. 47].

По мнению лингвиста М. Саломийёна, одной из причин, придающая словам многозначности, является разговорная речь. Он отмечает так: «Первая причина многозначности слов связана именно с разговорной речью, так как каждый говорящий выражает мысли в зависимости от своего эмоционального и психологического состояния. В ходе разговора говорящий, с одной стороны, стремится к краткости высказывания, а с другой — к тому, чтобы передаваемая информация как можно быстрее достигла слушателя и вызвала у него ответную реакцию. В результате этого в речи языковые единицы — фонемы, слова, словосочетания и предложения — нередко приобретают сокращённую форму. Со временем данное явление проникает и в язык художественной литературы, где становится одним из средств образного выражения [21, с. 25].

Следует отметить, что слова проявляют свойства многозначности в зависимости от содержания предложения, поскольку правильное понимание семантической связи слова в тексте играет важную роль, а приобретение словами различных семантических коннотаций связано с текстом.

Сарв (кипарис) – означает кипарисовое дерево:

То бибинад, ки ба боғаш на суман монду на **сарв**,
Дари он бог ба оину хатар бикшоед [31, с. 325].

Чтобы он мог видеть, что в его саду ни дерева, ни
кипариса не осталось,

Открой дверь того сада с обратом и опасностью
(букв.) [31, с. 325].

Раҳи дармон-ш бичӯеду бикӯшед дар он-к,

Сарву хуршеди маро сояву фар боздиҳед

В этом стихе наблюдается семантическая связь между словами «сарв» и «соя», а также “хуршед” и «фар». Под словом «сарв» скрывается намёк на сына поэта.

Ищите и пытайтесь найти способ его исцелить,
Верните моему кипарис и солнцу тень и свет

(букв.) [31, с. 327].

Сарв (кипарис) – в значении возлюбленной:

Яке бихром дар бӯстон, ки то **сарви** равон бинӣ,
Дилат бигрифт дар хона, бурун о, то чаҳон бинӣ

Приди в сад что бог увидет прекрасный кипарис

Сердцу стало грустно в доме, выйди чтоб увидеть
мир [31, с. 453].

Сарв – в значении возлюбленной:

Баски сарбаста чу гунча дарди сар дорам чу бед,

Чун шукуфа нашкуфам, к-аз **сарви** чолоки туам.

Как не раскрывший бутон, у меня болит

голова, как у вербы,

Я не цвету, как цветок, а я твой ловкий

кипариса (букв.) [31, с. 406].

Сарв – в значении стан возлюбленного:

Забари тахт бихобед сиҳи **сарви** маро,

Пеши наззорагиён парда зи дар боздихед
Положибе не высокий трон мой ровный стон
Перед наблюдателями скимите с двери покрывало
(досл.пер.) [31, с. 329].

Сарв (кипарис) – исконно таджикское слово, основное значение которого является: вечнозелёное хвойное дерево с прямым стволом, достигающее 25 метров в высоту, с очень твёрдой и ценной древесиной. Кипарис также является метафорой, обозначающей прямую осанку возлюбленной; он также служит аллегорией возлюбленной [28, с. 202].

В произведениях Хокони присутствует большое количество многозначных слов, охватывающих различные понятия во взаимосвязи друг с другом. Поэт опирается на прямое значение слов и использует в этом контексте их второе и третье значение.

Ещё одной характерной чертой многозначных слов в языке поэзии является их многократное употребление. Если рассмотреть сферу их семантического выражения, станет ясно, что полисемантическая связь слов возникает между цепочкой многократно используемых слов. Эту позицию мы проанализируем на примере значений слова “хондан” – «читать». В следующей газели поэт использует глагол хондан – «читать» в значение «знать», «приглашать», «перечислять», «высказывать»:

Акли мо султони чон **мехонадаш**,
Маҷлисафрӯзи чаҳон **мехонадаш**.
То лабашро лаб нахонӣ зинҳор,
З-он ки Рухулқудс чон **мехонадаш**.
Кӯйи ӯ аз ахтарони чашми ман,
Ҳар ки дидаст, осмон **мехонадаш**.
Камтарин вассофи ӯ Хоқонӣ аст,
К-осмон соҳибқирон **мехонадаш**

То хумоям **хондай**, дар коми дил,
Ҷар навола устухон **мехонадаш** [31, с. 386].
Наш разум зовёт его Султаном души,
Называет его душою мира.
Пока не прочтёшь по его губам,
Потому что Рухулкудс зовёт его душой.
Место его – нод звезда моего глаза,
Кто видел его, зовёт его небом.
Его худший воспеватель – Хагани,
Кто зовёт его небом хозяев земли,
Ты посчитол меня птицей счостье
Каждый кусочие считает его костью. (досл.пер)

Третья глава диссертации называется **«Тематическая классификация лексических единиц на примере произведений Хокони Шервони»** и содержит информацию об анализе и изучении истории возникновения слов в семантических группах. Она состоит из 6 разделов.

В последние годы в современную лингвистику были введены термины гипонимия, меронимия, членимость и однокомпонентность, которые включают в себя различные лексические значения.

Лингвист Ж. Гульназарзода в своей книге «Семантическая система глагола» приводит следующие идеи Куруша Сафави о концепции гипонимии: «Куруш Сафави переводит гипонимию как «семантический охват», где «шумул» является включение в определенный класс. И он называл слово, включающее значение нескольких других слов, «фарогиранда» (супердинат), слова, подчиненные ему, «подчиненными» (гипонимом), а слова, объединенные на основе общего значения, «хамшумул» (согипонимом или когипонимом)» [2, с. 284].

Термин «меронимия» объясняется в «Словаре лингвистических терминов» следующим образом:

«Меронимия происходит от греческих слов *merōk* — часть и *onoma* — имя» (Словарь лингвистических терминов, 2001), и в области лингвистики её можно понимать как отношение понятий, в котором одно понятие представляет собой составную часть другого понятия.

Подобно терминам «гипонимия» и «меронимия», термины «метафора» и «метонимия» также являются новыми словами в области лингвистики.

Таджикский лингвист С. Матробиен в своей научной статье о словах «метафора» и «метонимия» высказывает следующее мнение: «В повседневном человеческом общении существуют различные коннотации слов, которых в лингвистике называют «метафора» и «метонимия». Понятие метафоры понимается как переносное значение слова. С переносными значениями слова приобретают новые смыслы, то есть становятся многогранными. По этой причине метафора изучается непосредственно с полисемией» [19, с. 79].

Следует отметить, с древних времен в истории таджикского народа изучали семантику лексических единиц. Система толкования и объяснения в таких древних словарях, как «Фарҳанги Ойимевак» и «Фарҳанги паҳлавик», считается одними из первых и лучших образцов лексикографической традиции у нас.

Лингвисты Д. Саимиддинов в своей книге «Древнеперсидский язык», Д. Ходжаев в «Краткой энциклопедии истории таджикской лингвистической мысли», А. Мирбобоев в «Введении в иранскую филологию» отмечали интерпретацию и толкование слов в «Энциклопедии Ойимевака» по тематическим группам. Это позволяет предположить, что семантический анализ слов в языке, в зависимости от темы, появился очень рано.

Первый раздел третьей главы называется **«Лексемы, выражающие характер и деятельность человека в**

произведениях Хокони Шервони».

Поэт весьма искусно вплетает эту группу слов в поэзию, свободно выражая свои мысли и идеи в понимании людей своих времён. В ходе анализа мы разделили слова на две группы:

1) Хорошие манеры и поведения.

Все лексемы, относящиеся к манерам и поведению человека одним словом называют хўй (характер).

Лексема хўй//хў (характер) означает натуру, нрав, природу, характер, привычку, поведение.

Таъби ту дамсоз нест ошиқи дилсўзро,

Хўйи ту ёригар аст, ёри бадомўзро [31, с. 354].

Твой нрав не в лад сердечный, верный страдалец,

Твой характер — помощник человеку с плохим характером (досл.пер.)

Слово «ёригар - помощник» – поэтическое слово, означающее «помогать».

В этой группе мы выявили слова, которые Хокони использует в своём уникальном стиле. Поэт использовал слова «мардумӣ» и «мардваш» в одной рифмованной форме с такими словами как “халқӣ” мардумӣ а слова “мадваш” в рифму с “махваш” “париваш”

Шояд, ар сарномаи васли ту номи дигар аст,

Мардумӣ кун, номи Хоқонӣ ба поён дарфикан

Возможно, эпиграфе у тебя другое имя,

Сделай его народным, имя Хокони и укажи внизу

(досл.пер.) [31, с. 429].

Мардваш – как мужик, по мужски, храбрый.

[27 ,с.760].

Хоқонӣ агарчи дар сухан **мардваш** аст,

Дар дасти муханнасон ачаб дастхваш аст [31, с. 460].

Хоть Хокони и в речи мужчина,

В руках женопадобных он причине несришён.

1) Плохое поведение:

Ситамгарӣ – угнетение означает гнёт, притеснение, насилие и несправедливость по отношению к кому-либо [28, с. 251]. В данном бейте оно используется в значении несправедливости.

Ситам буд, ин ки ту кардӣ ба чони Хоқонӣ,
Ситамгарӣ нарисанд, эй Худой, чун ҳастӣ
Жестокость — то, что ты сделал Хакани,
О, Боже, не угнетай, коль Ты — сама справедливость
(досл. пер)

Хокони Шервони умел вместить в один стих несколько лексем, выражающих характер и личность человека, благодаря чему язык его произведения оказывает воздействие на читателя, побуждая его думать и размышлять, открывать для себя эстетическую сторону слов и их образное выражение.

Хоҳӣ, ки шавад дили ту чун оина,
Даҳ чиз бурун кун аз даруни сина.
Ҳирсу дағалу бухлу ҳарому ғайбат,
Бугзу ҳасаду кибру риёву кина. [31, с. 464].
Если хочешь, чтобы сердце твоё было как зеркало,
Удали из своего сердце десять вещей:
Ненависть, грубость, жадность, зло и сплетни,
Гнев, зависть, высокомерие, лицемерие и
злопамятность (досл.пер.)

При анализе лексем, характеризующих поведение и характер, мы больше внимания уделили их лексико-семантическому аспекту, и выяснилось, что Хокони использовал в этой семантической группе как исконные слова, так и заимствованные арабские слова.

Второй раздел третьей главы диссертации называется «**Выражение значения времени в произведениях Хокони Шервони**».

Слова, обозначающие время, занимают особое место в произведениях Хокони Шервони.

1. К первой группе относятся лексемы, давно вошедшие

в таджикский язык и в настоящее время являются
общеупотребительными.

Гуфтӣ, ки ба Хоконӣ **вакте** гухаре бахшам,
Бахшиданиям биллаҳ, **вақт** аст, агарам бахшӣ
Ты сказал, что я подарю Хокони жемчужину,
когда придёт время.

Моё прощение — во имя Аллаха, время пришло,
если я прошу тебя. (букв.) [31, с. 455].

Эй хайли хаёли дӯст, ҳар **соат**,
Аз сабзайи чон маро чароғаҳ кун
О, мой милый друг, каждый час
Из зелени души моей мне сделай пастбище-свет
(досл.пер)

В своих стихах Хокони искусно использует лексему
«фардо – завтра», выражая свои мысли и идеи как в
прямом, так и в переносном значении.

Бо хештан бибар дили мо, к-аз сағони ўст,
Имшаб ба доғи ў куну **фардо** ба мо расон
[31, с. 431].

Возьми с собой наше сердце,
Сегодня грусти но ней и завтра донеси до нас
(букв.)

Имрӯз ҷаҳон бистаду моро ғами он нест,
Моро ғами он аст, ки **фардо** ҷӣ ситонанд
[31, с. 314].

Пусть мир будет сегодня, но нам нет дела до него,
Мы печёмся о том, что не отнимут у нас (досл.пер.)

Речь Хокони становится богатой и более яркими
красочной при описании каждого конкретного времени
дня или ночи.

А) Например: для определённого времени суток;

Ҳар **субҳ** пой сабр ба доман дароварам,
Паргори аҷз гирди сару тан дароварам.
Каждое утро я показываю ноги терпения из
подподолье

я рисую циркулем своё бессилие вокруг себя

(букв.) [31, с. 330].

Вопасин ёри манї, дар ишки ту,
Рӯзи барной ба **пешин** оварам.
Ты моя последняя любовь в моей любви
Я приведу день молодости в полдень (букв.)

[31, с. 336]

Рӯз ба рӯз бар фалак бахшиши офият бувад,
Он ҳамаро расид бахш, эй фалак, они ман кучо
День ото дня небо пусть пошлёт благополучие
Всё это достало всем, а где же моё благополучие

(букв.) [31, с. 356]?

Б) Для определенной времени ночи:

Шаби ман доми хуршед аст, гӯйї, зулфи ёр аст ин,
Шаб аст ин ё галат кардам, ки иди рӯзгор аст ин.
Моя нога капкан для солнца, будто локоп

возлюбленной,

это ночь или я ошибся, что это праздник жизни

(досл.пер.) [31, с. 435].

Шомгаҳ з-ин сар на ошиқ, к-остонбӯсе шудам,
Субҳдам з-он сар на Хоқонї, ки хоқон омадамэ
Вечерам я сток не влюблённая, а целующий пора,
Утра стал не Хокони а влостелипом (букв.)

[31, с. 418].

Во второй группе мы отмечаем лексемы, понимание которых вызывает трудности у широкой публики, то есть сфера использования этой группы слов ограничена. Мы включили в эту группу только два слова: **пор**, **дӯш**.

Гӯянд кори толеи Хоқонї аз фалак,
Имсол бад набуд, чї имсол? **Пор** ҳам.
Говорят судьба Хокони зависит от неба,
Этот год был неплохой, как год другой (досл.пер.)

[31, с. 394].

Як назар **дӯш** аз шиканчи зулфи ӯ дуздидаам,
Зери ҳар тори шиканче сад чаҳон чон дидаам,
Я украл один взгляд прошлой ночью от её

высшего локопе,

Под каждым волоском мучений, я увидел сто
миров и сто дух (досл.пер.) [31, с. 404].

Третий раздел третьей главы называется **«Лексемы, характеризующие части тела»**.

Все слова, отпослещиеся к частям тела, называются «тан», а слово «пайкар» является его синонимом. Слово «тан» таджикского происхождения и использовалось в древнеиранском языке в форме **tanu**, в пехлевийском языке использовалась **tan** [9, с. 33].

Ҷамчу об аз оташу оташ зи бод,
Дил ба чӯшу **тан** ба фарёд аст боз [31, с. 383].

Как вода из огня и огонь из ветра,
Сердце горит, а тело вновь кричит (досл.пер.).

В следующем двустишии поэту удалось немного использовать лексему «нохун» (ноготь) в переносном смысле:

Охир чӣ хун кард ин дилам, к-омад ба нохун хуни
ӯ,

Ҷам **нохуне** камтар нагашт андӯхи рӯзафзуни ӯ
Моё сердце облизывается кровью, тем что под
почтем моим её

Ни не ноготь не стало меньше, хмурый вид её.

(досл.пер.) [31, с. 436].

При изучении произведений Хокони Шервони было выявлено, что слова, обозначающие части человеческого тела, в основном являются исконно таджикскими и употребляются очень часто в различных случаях в зависимости от содержания контекста.

Четвёртый раздел третьей главы диссертации называется **«Лексемы родства»**.

При анализе слов, чтобы показать семантическую эффективность этих слов, мы разделили их на три группы по роду.

1. Слова родства, относящиеся к мужскому полу. В эту группу мы включили слова «мард - мужчина», «бача - мальчик», «писар - юноша», «падар - отец». Хокони в

своих произведениях мог использовать эти слова как в прямом, так и в переносном значении:

Падари сӯхта дар ҳасрати рӯи писар аст,

Кафан аз рӯи писар пеши **падар** бикшоед [31, с. 325].

Отец горюет с тоской о сыне,

Сними саван с лица сына перед отцом (досл.пер)

2. Слова родства, относящиеся к женскому полу. Слова «мать» и «женщина» используются в прямом смысле, а словосочетание «духтари офтоб» – в переносном смысле означает “вино”.

Ту худ зи **модар** аз пайи ин кор зодай

Дидӣ, ки дил чӣ гуна аз ман даррабудаӣ

[31, с. 446].

Ты сам родился от своей матери после этого дела.

Ты посмотри, как твоё сердце забрало моё

серце(досл.пер.)

Дар ҳичлаи чоми осмонранг,

Он **духтари** офтоб дардеҳ [31, с. 443].

В голубом небосводе

Дочь солнца (вино) страдает (букв.)

3. Лексемы родства общего назначения. В эту группу мы включили слова: хеш (родственник), қаробат (близость), аҳли байт (домочатцы), ҳамсар (спутник) чигаргӯша (родной), фарзанд (ребёнок), тифл (новорожденный), кӯдак (дитя).

Он **чигаргӯшаи** ман назди шумо бемор аст,

Дӯш донед, ки чун буд? Хабар боз диҳед

[31, с. 326].

Тот мой родной болен перед вами

Вчера как это было? Сообщите мне снова (досл.пер)

Чун кӯҳ хаста сина канандам, ба чурми он-к,

Фарзанди офтоб ба маъдан дароварам [31, с. 330].

Даже если мою грудь разрывает горе, из за того

что,

Будьто дитя солнца вношу в руду (досл.пер.)

В поэзии Хокони группа лексических единиц широко используется, занимает определённое место в стихах поэта и по произношению является исконно таджикскими словами.

Пятый раздел третьей главы называется «Употребление лексем, обозначающих род занятий».

Поэт был хорошо знаком с профессиями, ремеслами и занятиями людей своего времени. В его произведениях также использовалась группа слов, обозначающих род занятий и профессию, которую мы проанализировали в двух семантических группах.

1. Слова, связанные с родом занятий и профессией. В эту группу мы включили слова **малик**, **фармонраво**, **хоча**, **шоҳ**, **довар** и т.п.

Ин аст ҳамон даргаҳ, к-ӯро зи шаҳон будӣ,
Дайлами **малики** Бобил, хинду шаҳи Туркистон.
Это то обитель, которая было у шахов,
Служитель царя Вавилона, Хинда и Туркистане
(досл.пер.) [31, с. 318].

2. Слова, связанные с профессией и работой. В стихах поэта встречаются названия ряда профессий и занятий людей, некоторые из которых сохранились в том же значении и форме, другие стали архаичными, а некоторые и сегодня являются общеупотребительными в таджикском языке.

Хуни дили Ширин аст он май, ки диҳад **разбон**,
З-обу гили Парвиз аст, он хум, ки ниҳад **деҳқон**.
То вино — кровь сердца Ширин, что подносит
властитель,
А кувшин — из воды и глины Парвиза, что лепит
землепашец (досл.пер.) [31, с. 319].

В соответствии с потребностями способа выражения своих мыслей и идей в поэзии, писатель использовал слова, характерные для профессий и искусств своего времени, имеющие таджикское и арабское

происхождение.

Шестой раздел третьей главы озаглавлен «**Лексическое и коннотативное значение названий животных**».

На основе изучения произведений Хокони Шервони мы разделили слова, обозначающие названия животных, на две группы.

А) **Названия животных**. В зависимости от контекста первую группу целесообразно разделить на несколько подгрупп.

1. **Домашние животные** используются в стихах поэта практически без изменений с момента их появления и развития.

Охуи мушк нест, чї чора зи гову буз,
К-аз ҳарду барги анбару лодан дароварам.
Нет мускусной газели, что взять с коровы и козы,
Хоть и кормлю ил листьями амбры и ладоне
(досл.пер.) [31, с. 332].

Ба душман охуи ту, ки ба давлати ту гардун,
Ҳама абдуху нависад сағи посбони моро.
Врагу твоя как вселенная твоего богатства,
Все считают робок нашу сторожевую собаку
(букв.) [31, с. 355].

Дикие животные. Лексемы, связанные с дикими животными, используемые в произведениях Хокони, происходят из древнеперсидского и среднеперсидского языков.

Чї дом аст ин, ки бахт афканд, к-он охуи
шерафкан,
Ба як дам сайди гуфторам чунон омад, ки ман
хоҳам.

Что за это сети, которые резложение для
покаряешь ей газели,

В один миг добычей моих слов стало то, что
желаю (досл. пер) [31, с. 409].

Кашад мӯ бар тани **нахчир** тир аз шавқи

пайконаш,
Ба дил чун ранг бар гул медавад захми намоёнаш.
Он стачивает шерсть с тела козле своим стрелой,
Сердце окрашивается, как цветок от видимой
протогадей раны (букв.) [31, с. 385].

Б) Названия птиц. Эта группа состоит из исконно таджикских слов, которые используются людьми и по сей день. Виды птиц можно разделить на три группы: домашние, домашно-степные и степные.

1. В первую группу мы включили только слово «мурғ» (здесь в широком значении как птица).

Мурғи чони ман дар ин хоки кафас махбуси туст,
Ҳам ту болаш баркушову ҳам ту бандаш
баршикан [31, с. 434].

Птица моей души — твой пленник в этой клетке,
Ты и резкой ей крылья и разорви её оковы (букв.)

2. Во вторую группу входят, лексемы, характеризующие домашно-степных и домашних птиц, такие как, **кабӯтар** – голубь, **кабк** – куропатка, **туғӣ** – попугай [161, 386] и **товус** – павлин [31, с. 411].

Ман нома навиштам ба **кабӯтар** бисупурдам,
Чӣ суд, ки бахтам сӯйи бомат нарасонид
[31, с. 319].

Я написал письмо и передал его голубю:
Как жалко, что счастье не долетело то твоей
крыши (досл.пер)

3. В третью группу мы отнесли степные птицы, такие как **булбул** – соловей, **шоҳин** – сокол, **худхуд** – угод, **андалеб** – словей, **чуғд** – сова.

Чӣ узр орам, ки бикшоям забони баста чун
булбул,
Ки он гулбарги бехорам чунон омад, ки ман
хоҳам [31, с. 409].

Что мне сказать в оправдание, что бы договаривать
как словей,

что бы лепесток без шипов пришёл, но мне (букв.)

Густох бар мапар, ки мабодо, ки ногаҳе,
Шоҳин бувад нишонда ба роҳат адӯи ман
[31, с. 431].

Нахал не взлетай, да бы вдруг,
Сокол не нацелился на тебя как на моего
Врага (букв.)

Лексемы, обозначающие виды животных и птиц, занимают особое место в лексическом составе таджикского языка. Они имеют очень древнюю историю возникновения, и следует отметить, что большинство из них входят в основной фонд словарного состав таджикского языка.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Изучение, анализ и рассмотрение произведений великих деятелей таджикской литературы прошлого века позволяет нам глубже понять историю становления и развития нашего таджикского языка и внести вклад в его дальнейшее развитие. Для лексикологического и семантического раздела весьма важно определить языковые особенности произведений каждого литератора, чтобы выяснить место в лексическом составе таджикского литературного языка. Одним из величайших поэтов-одаписцев таджикско-персидской литературы XII века является Хасонуладжам Афзалуддин Бадил ибн Али ибн Усмон Хокони Хакоики Шервони. Следует отметить, что стихи Хокони Шервони, как образец поэтических произведений таджикского языка XII века, способствуют изучению состояния языка того периода. Изучение языка произведений Хокони Шервони важно, поскольку стихи поэта написаны простым и понятным языком, а его стиль изложения ближе к современному литературному таджикскому языку, по сравнению с современным персидским языком. В процессе лексического анализа поэзии Хокони было выявлено, что поэт иногда

использует арабские лексемы для выражения того или иного понятия, в других случаях он использует более оригинальные таджикские слова, а в третьих комбинирует таджикские или арабские синонимы, чтобы избежать повторов. Поэзия Хокони Шервони содержит множество групп лексических категорий, которые служат важным лексическим источником литературного языка XII века.

Изучая и исследуя семантическую особенность лексических единиц поэзии Хокони, мы пришли к следующим выводам:

1. Как видно из изучения и анализа первой главы, семантика является одной из основных категорий языка, и через нее изучаются основы смыслообразования, особенности и типы лексического значения [2-А].

2. Семантическое соотношение является одним из важнейших средств смыслообразования в языке, требуя от каждого писателя понимания смысловых связей и правильного сочетания слов в языке поэзии и построении своего произведения на этой основе. Кроме того, при создании семантического соотношения чаще всего используются лексемы, характерные для языка поэзии и прозы, в большинстве случаев приобретающие образное значение и считающиеся активными для творческих людей.

3. До настоящего времени языковые особенности поэзии Хокони не были предметом специального исследования и анализа лингвистов. Мы можем говорить лишь об общих подходах в исследованиях, проведенных в области литературоведения по сохранившимся произведениям этого писателя.

4. Семантическая соотнесенность лексических единиц в семантической системе лексических единиц наиболее ярко проявляется в явлениях синонимии, омонимии и многозначности слов.

5. Синонимы являются одной из важнейших лексических категорий для создания поэзии. Синонимы, используемые Хокони Шервони в его стихах, имеют широкий круг применения.

Из анализа примеров следует, что поэт в своей поэзии использовал парные и лексические синонимы, так как в этой группе встречаются как арабские, так и таджикские слова. В творчестве поэта, помимо лексических синонимов, встречается ряд слов, которые становятся синонимами при наличии стилистической связи с текстом, а вне текста теряют эту особенность. Образование этого типа синонимов зависит от искусства речи, стиля изложения каждого писателя [6-А].

6. Каждый творец использует слова с противоположными значениями, которые считаются одним из важнейших стилистических средств, чтобы сделать свое произведение трогательным, образным и интересным. В произведениях Хокони Шервони можно найти как лексические, так и текстовые аналогии, которые считаются одним из важнейших средств выражения мысли поэта. Они используются для более яркого и образного описания противоречивых событий в художественном произведении и для того, чтобы читателю было понятно и доступно [1-А].

7. Омнимы, используемые Хокони Шервони в его ценных произведениях, служат для лучшего описания событий реального мира, описания природы и эстетики речи. Основываясь на научных теориях, мы разделили омнимы в поэзии Хокони на полные и неполные и проанализировали их в зависимости от места их использования [4-А].

8. Многозначность является одной из важнейших лексических категорий для языка поэзии. Многозначные слова, обладающие специфическими характеристиками, очень важны как для устной, так и для художественной речи, поскольку именно с их помощью каждый писатель

может образно выразить свои мысли. Используя такие слова, поэт заставляет читателя правильно понять его мысль. Хокони Шервони использует многозначные сочетания и слова с целью создания назидательных произведений, раскрывая новые смысловые нюансы, что свидетельствует о богатстве классических поэтических произведений таджикского языка [5-А].

9. Лексический состав поэзии Хокони Шервони является определяющим примером лингвистических аспектов XII века. Семантические особенности лексических единиц произведений Хокони свидетельствуют о высоком творческом мастерстве поэта в области риторики и красноречия. Большая часть лексического состава произведений Хокони состоит из исконно таджикских слов, которые поэт умело использовал из своего лексического запаса.

10. Обсуждение значения лексических единиц в тематических группах создает условия для систематического анализа семантики лексических единиц.

11. В рамках исследовательских возможностей изучение лексем в поэзии Хокони в семантико-тематических группах закладывает основу для анализа семантических характеристик с использованием систематического семантического метода и подхода.

12. Слова, выражающие характер и поведение, которые поэт использует в своих стихах, выражают моральные качества, поведение, а также хорошие и плохие черты характера человека. Используя эту группу слов в качестве словообразовательных средств, Хокони вовлекает в стихотворение вспомогательные слова в значении «ёрирасон - помощник», «ёвар - помощник», мардумӣ - народный – для созвучности с «одамгарӣ-человечность», мардваш с «махваш».

13. В жизни человека время имеет особое значение. В ходе анализа было выявлено, что в этой группе как

простые слова, так и слова с приставками и суффиксами и сложные слова в основном являются по происхождению таджикскими, за исключением нескольких слов, таких как *субҳ*, *сахар*, которые являются арабскими заимствованиями [8-А].

14. Слова, обозначающие части тела, используются в поэзии Хокони как в прямом, так и в переносном значениях. Мы столкнулись с ситуацией, когда одно слово, относящееся к этой семантической группе, использовалось и в прямом, и в переносном значении, а другое слово встречалось только в переносном. В другом месте слово выражает только своё первоначальное значение.

15. Хокони Шервони использовал слова радства с синонимами, а также исконно и заимствованными формами. В таджикском языке общим синонимом слова **фарзанд - ребёнок** является слово **чигарбанд**. Хокони использует этот синоним в форме **чигаргӯша**.

16. Наряду с изучением семантических особенностей слов, обозначающих занятия и профессии, было определено, какие слова этой группы наиболее часто употреблялись при жизни поэта.

17. Человеческая жизнь связана с животными и птицами. Слова, обозначающие виды животных и птиц, в поэтических произведениях чаще всего используются для выражения коннотативного (завуалированного) значения целей и намерений, характеристик и сравнительных характеристик. Например, *саг* (собака) – сторож; *асп* (лошадь) – штур (верблюд); *маркаб* (седло), *сутур* (верховое) – ломовая; *шутур* (верблюд) – гурба (кошка) – неустроенность; *шер* (лев) – храбрость; *оху* (олень) – красота; *булбул*, *андалеб* - (соловей), *тутӣ* (попугай)– сладкоголосый; *чугд* (сова), *бум* (филин) –

несчастье и т. д., что также прослеживается в произведениях Хокони.

Из анализа и рассмотрения лексико-семантических особенностей поэзии Хокони следует, что талантливый поэт оставил после себя богатое наследие произведений с богатым лексическим составом, большинство слов в его стихах употребляются в современном таджикском языке. Очевидно, что язык и стиль Хокони прост, изящен и понятен, и поэт сумел красочно использовать богатство таджикского языка, особенно его лексические пласты. Хокони Шервони – поэт, который, используя богатство языка для развития творческого чутья, оказал влияние на последующих поэтов.

РЕКОМЕНДАЦИИ ПО ПРАКТИЧЕСКОМУ ИСПОЛЬЗОВАНИЮ РЕЗУЛЬТАТОВ ИССЛЕДОВАНИЯ

В таджикском языкознании изучение, исследование и анализ лексических и семантических особенностей поэзии Хокони до настоящего времени не проводилось отдельно. В связи с этим предлагаются следующие научные рекомендации по проведению исследования.

1. Опираясь на труды классиков таджикской семасиологии и исследования зарубежных лингвистов, необходимо развивать науку о таджикской семасиологии.

2. Диссертационное исследование может заложить основу для изучения и рассмотрения вопросов формирования и развития семасиологии, особенностей и видов лексической семантики, а также интерпретации лексического значения.

3. Данный материал может быть использован при разработке учебных пособий по семасиологии.

4. Результаты и выводы исследования могут быть использованы в качестве теоретического материала при

изучении лингвистических особенностей языкового материала, его типов, лексико-тематической классификации.

5. Изучение языка и творчества классиков таджикской литературы приведет к выявлению особенностей языка на этапах истории таджикского языка.

6. Другие аспекты творчества Хокони Шервони следует изучать как в лингвистике, так и литературоведении в рамках отдельных видов исследования.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРА:

1. Боймурод, Ш. Хоқонӣ ва накди шеър / Б. Шарифзода. – Душанбе: Шарқи озод, 2010. – 186 с.
2. Гулназарзода, Ж. Низоми маъноии феъл дар забони адабии тоҷикӣ (бар маъноии осори бадеии Абдурахмони Ҷомӣ) / Ж. Гулназарзода. – Душанбе, 2022. – 334 с.
3. Гулназарова, Ж. Маъноии денотативӣ-сигнификативии феъл дар «Хирадномаи Искандарӣ»-и Абдурахмони Ҷомӣ // Паёми ДМТ.– Душанбе: Сино, 2019. – №1. – С. 8 – 13.
4. Ғафуров, Б. Тоҷикон, таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва давраи нав / Б. Ғафуров – Душанбе: Нашриёти муосир, 2020.– 956 с.
5. Исматулло, Ширинбону. Дафтари ишқ. Баъзе хусусиятҳои лексикӣ- семантикии ғазалиёти Камоли Хучандӣ / И. Ширинбону– Душанбе: Ирфон, 2007. – 144 с.
6. Каримов, Ш. Семантикаи воҳидҳои луғавии ғазалиёти Ҳофиз / Ш. Каримов.–Душанбе, 1983. –146 с.
7. Кабиров, Ш. Равобит ва ҳамнишинии воҳидҳои забон дар занҷираи гуфтор / Ш. Кабиров. – Душанбе, 2021. – 329 с.
8. Камолиддинов, Б. Забон ва услуби Ҳаким Карим / Б. Камолиддинов. –Душанбе: Ирфон, 1967. – 183 с.
9. Каримов, А. Хрестоматияи забони паҳлавӣ / А. Каримов. – Душанбе, 1978. – 146 с.
10. Қосимова, М. Н. Об дар «Шоҳнома»-и Абдулқосими Фирдавсӣ / М. Н. Қосимова. – Душанбе, 2003. – 102 с.
11. Қосимова, М.Н. Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои 9-10) / М.Н. Қосимова. Ҷилди 1.– Душанбе, 2003. – 568 с.
12. Маҷидов, Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик / Ҳ. Маҷидов. Ҷилди 1. – Луғатшиносӣ. – Душанбе, 2007. – 243 с.

13. Мачидов, Ҳ. Мушкилоти фразеологияи тоҷик: омилҳо ва самтҳои тадқиқ / Ҳ. Мачидов // Паёми ДМТ. – Душанбе, 2016. – №4/4 (206). С. 3 - 7.
14. Мухторӣ, Қ. Хусусиятҳои луғавию услубии ашъори Рӯдакӣ / Қутбиддин Мухторӣ. – Душанбе: Деваштич, 2006. – 130 с.
15. Муҳаммадиев, М. Муродифот дар забони ҳозираи тоҷик / М. Муҳаммадиев. – Душанбе, 1962. – 162 с.
16. Муҳаммад, Муин. Фарҳанги форсӣ / М. Муҳаммад. Ҷ.1, Техрон, 1996. – 1472 с.
17. Муҳаммад, Ғиёсуддин. Ғиёс-ул-луғот / Ғиёсуддин Муҳаммад. – Душанбе: Адиб, Ҷ. 1, 1987. – 480 с.
18. Муҳаммад, Ғиёсуддин. Ғиёс-ул-луғот / Ғиёсуддин Муҳаммад. – Душанбе: Адиб, Ҷ. 2, 1988. – 416 с.
19. Матробиев, С. Қ., Бобоев М.М. Метафора ва метонимия асоси баррасии “Тасвири ҷаҳон” дар забоншиносии шинохтӣ (когнитивӣ) // Паёми Донишқадаи забонҳо, № 3/47. – Душанбе, 2022. – С. 76 – 80.
20. Нуров, А. Фарҳанги осори Ҷомӣ / А. Нуров. Ҷилди 1. – Душанбе, 1983. – 536 с.
21. Саломов, М. Вижагиҳои луғавӣ ва маъноии забони ғазалиёти шоирони асрҳои XII-XIV / М. Саломов. – Душанбе, 2020. – 158 с.
22. Сабзаев, С. М. Инкишофи маъноӣ баъзе калимаҳо дар забони тоҷикӣ / С. М. Сабзаев. // Мактаби советӣ. - №2, 1979. – С. 14 – 16.
23. Саъдуллоев, У.Қ. Хусусиятҳои луғавӣ ва маъноии «Футувватномаи султони»-и Ҳусайн Воизи Кошифӣ / У.Қ. Саъдуллоев. – Душанбе, 2013. – 140с.
24. Талбакова, Ҳ. Луғати мутақодди забони адабии тоҷик / Ҳ. Талбакова. – Душанбе, 2008. – 110 с.
25. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. – Москва, 1969. – 951 с.

26. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. – Москва, 1969. – 951 с.
27. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. – Душанбе, 2008. – 950с.
28. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. – Душанбе, 2008. – 945с.
29. Фарҳанги форсии Амид. Техрон: Мелоди нур, 1389. – 1088с.
30. Хоҷаев, Д. Гуфтори накӯ куҳан нагардад / Д. Хоҷаев. – Душанбе, 2011. – 229 с.
31. Хони маънӣ (Мунтахаби ашъори Анварии Абевардӣ, Адиб Собирӣ Тирмизӣ ва Хоқонии Шервонӣ)– Душанбе: Адиб, 2011.– 480 с.
32. Ҳазор ғазал аз сад шоир.- Душанбе: Ирфон, 2011.– 599 с.
33. Ҳалимов, С. Таърихи забони адабии тоҷик (асри X) / С. Ҳалимов. – Душанбе, 1979. – 101 с.
34. Ҷумъаев, М. Хусусиятҳои лексикӣю семантикӣ «Нафаҳот–ул–унс»–и Абдурахмони Ҷомӣ / Меҳроб Ҷумъаев. – Душанбе: Эҷод, 2009. – 160 с.
35. Шарифова, Ф.Х. Хусусиятҳои вожагонии «Кашф–ул–маҳҷуб»–и Ҳуҷвирӣ / Ф.Х. Шарифова. – Душанбе: Ирфон, 2011.–140с.

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМЕ ДИССЕРТАЦИИ

А). Статьи в рецензируемых научных журналах Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан:

[1-А]. Шафоати, С. Вожаҳои мутазод дар осори Хоқонии Шервонӣ / С. Шафоати // Вестник университета языков. Серия филологических, педагогических и исторических наук. – Душанбе, 2022. – №4 (48). – С. 68-76.

[2-А]. Гулназарзода Ж.Б., Шафоати, С. Заминаҳои ташаккули рушди маъно ва маъношиносӣ / Ж.Б. Гулназарзода, С. Шафоати // Вестник университета языков. Серия филологических, педагогических и исторических наук. – Душанбе, 2025. – №1 (57). – С. 185-189.

[3-А]. Шафоати, С. Вожаҳои ифодагари шугли мансаб ва касбу кор дар осори Хоқонии Шервонӣ / С. Шафоати // Вестник университета языков. Серия филологических, педагогических и исторических наук. – Душанбе, 2025. – №2 (58). – С.180-183.

[4-А]. Шафоати, С. Омимхо (таҷнис) дар осори Хоқонии Шервонӣ / С. Шафоати // Вестник Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Серия исторические и археологические, педагогические и филологические науки. – Куляб, 2025, №3-2 (40). – С. 323-329.

Б). Статьи в других научных сборниках и изданиях:

[5-А]. Шафоати, С. Сермаъноӣ дар ашъори Хоқонии Шервонӣ / С. Шафоат // Материалы научно-теоретической конференции профессоров, преподавателей и студентов о результатах научно-исследовательской работы ТГИЯ им. С. Улугзода, «Исследование актуальных проблем гуманитарных наук, обществоведение и точные науки в условиях поликультурного образования». – Душанбе, 2022. – С. 53 - 58.

[6-А]. Шафоати, С. Вожаҳои муродиф дар ашъори Хоқонии Шервонӣ / С. Шафоати // Язык – залог блогочестия. – Душанбе, 2023. – №14. – С. 284-290.

[7-А]. Шафоати, С. Вожаҳои ифодагари хешу таборӣ дар ашъори Хоқонии Шервонӣ / С. Шафоат // Материалы республиканской научно-теоретической посвященной «Международному дню родного языка» «Таджикский язык в условиях новых вызовов». – Душанбе, 2024.– С.156-160.

[8-А]. Шафоати, С. Вожаҳои ифодагари вақту замон дар ашъори Хоқонии Шервонӣ / С. Шафоат // Материалы международной научно-практической конференции «Роль таджикского языка в сохранении и продвижении ценностей Азиатского региона». – Душанбе, 2025. – С. 407-411.

АННОТАТСИЯ

ба автореферати диссертатсияи **Шафоати Сангиҳмад** дар мавзуи «**Семантикаи воҳидҳои луғавӣ (бар мабнои осори Ҳоконии Шервонӣ)**» барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои филологӣ аз рӯйи ихтисоси 6.2.2. Назарияи забон.

Калидвожаҳо: забоншиносӣ, маъношиносӣ, синоним, омоним, антоним, сермаъноӣ, таркиби луғавӣ, ашъор, маъно, вожа.

Мақсади таҳқиқ. Мақсади асосии таҳқиқотро баррасии ҳамаҷонибаи семантикаи воҳидҳои луғавии осори Ҳоконии Шервонӣ дар бар мегирад, ки дар асоси ашъори мунтахаби Ҳоконии Шервонӣ сурат гирифтааст.

Методҳои таҳқиқ. Ҳангоми таҳияи диссертатсия аз методҳои таҳқиқоти лингвистии мушоҳида, таҳлили луғавӣ - маъноӣ, муқоиса истифода шудааст.

Навгонии илмии таҳқиқ. Дар диссертатсия нахустин бор семантикаи воҳидҳои луғавии ашъори Ҳоконии Шервонӣ мавриди таҳқиқ қарор мегирад ва ҳангоми таҳқиқ масъалаи марбут ба забоншиносӣ, луғатшиносӣ, маъношиносӣ, чудо намудани гурӯҳҳои маъноии калимаҳо ва мавриди истифодаи онҳо баррасӣ шудааст.

Ҳамчунин, ҳангоми омӯзиши ашъори шоир ба хусусиятҳои луғавии мазкур таваҷҷуҳ зоир шудааст:

- нахустин бор категорияҳои маъноии вожаҳо, аз қабилӣ, муродифот мутақобил, омонимҳо вожаҳои сермаъно дар ашъори Ҳоконии Шервонӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд.

- аввалин маротиба таркиби луғавии шоир аз нигоҳи мавзуот (калимаҳои ифодакунандаи хулқу аъво, вақту замон, муносибатҳои ҳешутаборӣ, узвҳои бадан, шуғлу масаб, ҷонварон) омӯхта шудаанд.

- бори аввал доираи корбурди калимаҳо вобаста ба хусусияти иҷтимоӣ дар ашъори Ҳоконӣ таҳқиқ қарда шуд.

Аннотация

на автореферат Шафоати Сангихимад на тему «**Семантика лексических единиц (на основе творчества Хокони Шервони)**»

не соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности «Теория языка» от 6.2.2.

Ключевые слова: лингвистика, семантика, синоним, омоним, антоним, семантика, лексическая композиция, поэзия, значение, слово.

Цель исследования. Основная цель исследования – всестороннее изучение семантики лексических единиц в поэзии Хокони Шервани на основе избранных стихотворений поэта.

Методы исследования. В диссертации использовались следующие лингвистические методы исследования: наблюдение, лексико-семантический анализ и сравнение.

Научная новизна исследования. Данная диссертация является первой, где изучается семантика лексических единиц в стихотворениях Хокони Шервони, и в ходе исследования были рассмотрены вопросы, связанные с лингвистикой, лексикологией, семантикой, формирования семантических групп и их использования.

Кроме того, при изучении стихотворений поэта этим лексическим особенностям уделялось особое внимание.

- впервые в поэзии Хокони Шервани были изучены семантические категории лексем, такие как синонимы, омонимы и семантически насыщенные слова.

- впервые лексика поэта была изучена с точки зрения тематики (слова, выражающие характер, время, семейные отношения, части тела, профессии и животных).

- впервые было исследовано использование лексем в поэзии Хокони в контексте их социального характера.

Abstract

of the dissertation by **Shafat Sangihimad** on the topic **“Semantics of lexical units in the works of Hokani Shervani”** for the degree of Candidate of Philological Sciences in the speciality **6.2.2. Theory Language**.

Keywords: linguistics, semantics, synonym, homonym, antonym, semantics, lexical composition, poetry, meaning, word.

Research objective. The main objective of the research is a comprehensive study of the semantics of lexical units in the works of Hokani Shervani based on selected poems by this poet.

Research methods. The following linguistic research methods are used in the dissertation: observation, lexical-semantic analysis and comparison.

Scientific novelty of the research. This dissertation is the first to study the semantics of lexical units in the poems of Hokani Shervani, as well as to consider issues related to linguistics, lexicology, semantics, the formation of semantic groups of words and their use.

In addition, when studying the poet's poems, special attention was paid to these lexical features.

- for the first time in Hokani Shervani's poetry, semantic categories of words such as synonyms, homonyms and semantically rich words were studied.

- for the first time, the poet's vocabulary was studied from a thematic point of view (words expressing character, time, family relationships, body parts, professions, and animals).

- for the first time, the use of words in Hokani's poetry was studied in the context of their social nature.